

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

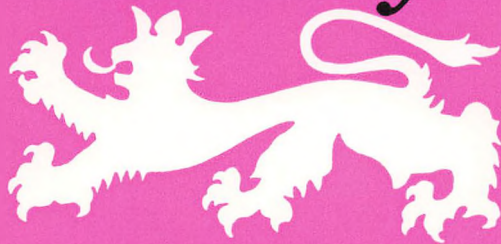
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Carl Løfholm: Bornholm august 1914

Lars Henningsen: Lidt om de første sygehuse i Sønderjylland

Mindretallenes skoleforhold 1976

Anne-Helene Michelsen: Kæbe fra »Det blinde æsel«

F. S. Grove-Stephensen: Stolliggård

Jørgen Bromand: Bebyggelsen Blæsborg

Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Hvem har en humle?

Hans Lind: Bondekonen fra Als

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

Rettelse

DECEMBER

12 · 1976

52. ÅRGANG

Fra landsarkivets udstilling om fattigvæsen ...

Møgeltønder fattiggård.

Fattiggårdene opstod i 1820'erne i Vestslesvigs enklavesogne. Herfra bredte de sig over begge hertugdømmer og over hele kongeriget. Hensigten med fattiggårdene var at rationalisere for sorgen ved at samle alle de understøttede under ét tag. Det var tanken herefter kun at yde hjælp under én form: ophold i fattiggården. Med fuldt forsæt gjorde man opholdet i anstal-

ten så ubehageligt som muligt for at skræmme de fattige fra at søge hjælp. Ad denne vej håbede man på at opnå besparelser. Lemmerne blev underlagt stram disciplin og arbejdstvang og skulle have udgangstegn af økonomen (bestyreren) for at kunne forlade anstalten blot for en kort tid.

Her ses Møgeltønder fattiggård, grundlagt i 1830, og indsat et udgangstegn.

Bymuseet i Flensborg

Udstilling 5. 12. 1976 – 9. 1. 1977

Udvalgte værker af slesvig-holstenske kunstnere

Museet er åbent: Tirsdag – lørdag kl. 10–13 og 15–17. Søndag: kl. 10–13. Mandag lukket.

Den 24. 12. og 31. 12.: kl. 10–12. Den 26. 12.: kl. 10–13.

Den 25. 12. og 1. 1. lukket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

W. Christansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Sørensen

52. årgang 1976

INDHOLD:

Almindelig historie

<i>Poul Andersen</i> : Lysttour til København	281
Københavnerturen sept. 1865	413
<i>Hans Lind</i> : Bondekonen fra Als	469
Fattigvæsenet på Landsarkivet i Åbenrå	393
<i>Lars Henningsen</i> : Det offentlige fattigvæsens grundlæggelse i Haderslev	67
– Lidt om de første sygehuse i Sønderjylland	435
<i>Holger Jacobsen</i> : »Hvorfor Aabenraa ikke fik et Kejser Wilhelm Denkmal« ...	189
<i>Carl Løfholm</i> : Bornholm august 1914	433
Mindretallenes skoleforhold 1975	114
Mindretallenes skoleforhold 1976	443
<i>Egon Mårup</i> : Besættelsestiden oplevet af en 13–17-årig	293
<i>Carl Nielsen</i> : Skuespillet »Moderen«	321
<i>Hans-Georg Nielsen</i> : Fürsens frikorps	1
<i>L. S. Ravn</i> : Haderslev-lærernes edsaflæggelse i 1861, 1863 og 1867	81
<i>Roar Skovmand</i> : Grænselandet i 1930'ernes DR-programlægning	264
<i>Bjørn Svensson</i> : Hjemmetysk historiepynteri	310
<i>Helge Svensson</i> : Sønderjyllands historie på frimærker	259

Enkelte lokaliteter

<i>Inge Adriansen</i> : Torpedostationen i Høruphav	41
<i>Ib Andersen</i> : Uindbudte gæster i Varnæs i året 1683	38
<i>Poul Andersen</i> : Højer bønderkommune	16
<i>Børge B. Barløse</i> : Domskolens i Slesvig I	33
– Domskolens i Slesvig II	236
<i>Nis Branderup</i> : Dansk klubfest i Berlin	65
<i>Jørgen Bromand</i> : Bebyggelsen Blæsborg i Ketting sogn	453
<i>W. Christiansen</i> : For seminariet	7
<i>Torben Glahn</i> : Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig:	
Kurprins Johan Georg af Saksen	58
En nordmand i Sydslesvig	131
En hollænders vinterrejse	240
En fransk adelsmand lander 1680 i Tønning	273
Lacombe de Vrigny: En franskmands rejseskildring 1702	460
<i>H. V. Gregersen</i> : En nyopdaget vejspærring ved Savsevej	8
<i>Peter Hee</i> : Slotsgade 20 i Haderslev	357
<i>P. K. Hofmansen og Jens Skau</i> : Slægtsgården Skovgaard i Styding	372

<i>H. P. Jensen</i> : I anledning af nogle ryer eller buske i Gestrup lund	78
– Toftlund sogns byrder	249
– Gunder Riis af Hyrup sætter aftægt	365
<i>Morten Kamphövener</i> : Hvad et alsisk præstearkiv kan fortælle	396
<i>Carl Løfholm</i> : Bornholm august 1914	433
<i>Martin Madsen</i> : Skoleforholdene i Hviding sogn	252
<i>Anne-Helene Michelsen</i> : Kæbe fra »Det blinde æsel« – og potteskår	448
<i>Betty Nielsen</i> : Udstykningen af Rønhave	119
<i>Hans-Georg Nielsen</i> : Fürsens frikorps (Nordborg)	1
<i>Ingeborg Poulsen</i> : Min barndoms have (Nørremølle)	50
– Erindringer fra Bov sogn 1923–45	334
<i>L. S. Ravn</i> : Haderslev-lærernes edsaflæggelse i 1861, 1863 og 1867	81
<i>F. S. Grove-Stephensen</i> : Stolliggård	451
<i>Uwe Thomsen</i> : Har Tønder været kendt siden 1017?	377

Kirke, skole, sprog og undervisning

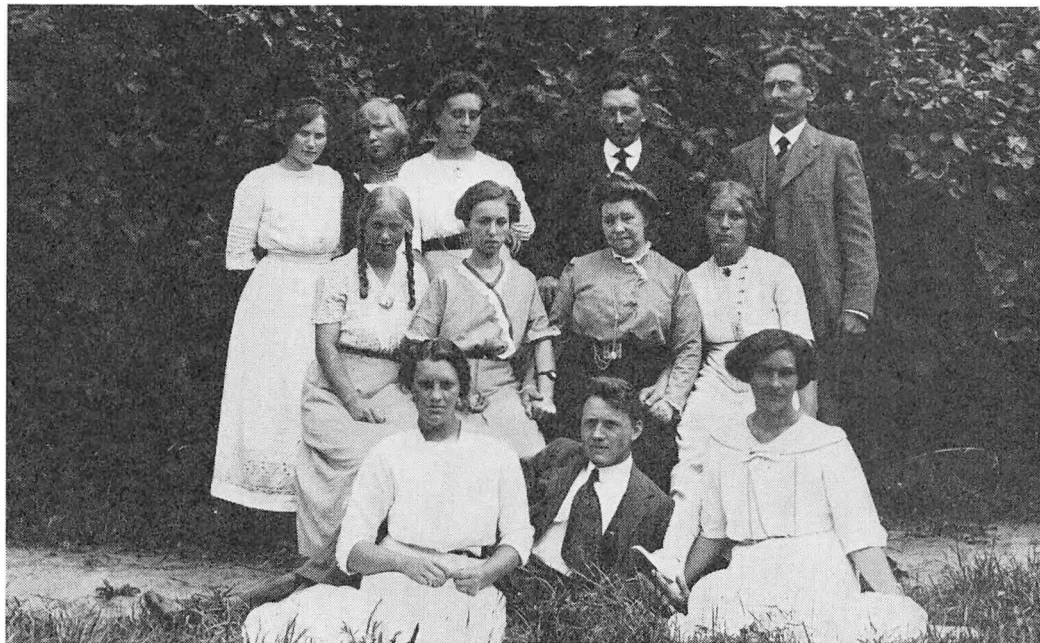
<i>Børge B. Barløse</i> : Domskolens i Slesvig I	33
– Domskolens i Slesvig II	236
<i>Peter Høier</i> : En skolestrid i Åstrup	231
<i>Morten Kamphövener</i> : Hvad et alsisk præstearkiv kan fortælle	396
Mindretallenes skoleforhold 1975	114
Mindretallenes skoleforhold 1976	443
<i>L. S. Ravn</i> : Haderslev-lærernes edsaflæggelse i 1861, 1863 og 1867	81
<i>Georg Søndergaard</i> : Sjonne og Dodde, Fifi, Nudde og Ludde	369

Arkæologi, museum

<i>Søren H. Andersen</i> : En elgtækse fra Fovsåen	145
Hvem har en humle?	467
<i>Anne-Helene Michelsen</i> : Kæbe fra »Det blinde æsel« – og potteskår	448
<i>Henrik Thrane</i> : To mellemeuropæiske bronzeskåle fra Tinglev	149
<i>Stine Wiell</i> : En støbeform til guldbarrer	155
– Fra museets gæstebog	255

Folklore, kunst

<i>Inge Adriansen og Mette Müller</i> : En Winter-nattergal	180
– Universalmiddel mod tørst, tobakshunger og søsyge	274
<i>Olav Bonfeld</i> : Guldsmed Jürgen Joachim Jürgensen	157
<i>Peter Hee</i> : Slotsgade 20 i Haderslev	357
<i>Per Jespersen</i> : Hver dags største gave	241
<i>Anne-Helene Michelsen</i> : Folkedragt - Åbenrådragt - Kvindedragt	44
<i>Sigurd Schoubye</i> : Tønderske monumenter 1517–1954	195

Deltagerne i udflugten til Jons Kapel den 2. august 1914.

Forreste række fra venstre: Mirza Madsen, senere gift Løfholm (forf. mor), frisørmester Iver Madsen, husbestyrerinde Ellen V. Madsen, Rønne.

Anden række fra venstre: Daysy (efternavn ukendt) fra København, Hansi Villadsen, Cecilia Madsen, gift med Chr. I. M., (1855–1932), Christiane Thiim, senere gift Blem, fra centralen i Rejsby.

Tredie række fra venstre: Anne Blem, Smørbygaard, Knudsker, Bodil (efternavn ukendt), Sisse Schmidt, Niels Schmidt og barbermester Christian Iversen Madsen, Rønne (født i Øster Gammelby, Visby sogn 25. 9. 1863, død 25. 9. 1950 i Rønne).

Bornholm august 1914

AF CARL LØFHOLM

På Bornholm mødes hvert år omkring den 1. august en kreds af mennesker, der mindes den første verdenskrigs udbrud. Carl Løfholm, Klemensker, der er med i denne kreds, husker en ung sønderjyde, som dengang boede på Bornholm, og som adlød mobiliseringsordren, da den nåede frem til ham på den fjerne ø.

Allerede i 1907 havde en række nationalt interesserede kvinder og mænd stiftet »Søn-

derjydsk Forening for Bornholm«. Foreningens hovedopgave var at hjælpe unge sønderjyder til et ophold på Bornholms Højskole i Almindingen. Under opholdet søgte man at udbygge kontakten mellem de unge og den stedlige befolkning, og mange døre åbnedes gæstfrit for disse grænselandets børn. De venskabsbånd, der blev knyttet, kom i mange tilfælde til at holde livet igennem til gensidig glæde.

I hjemmet hos barbermester Christian

Den 29. juni 1913 fik Bornholm sønderjysk besøg. Her ses gæsterne på vej gennem Sct. Mortensgade i Rønne med Bornholms Væbningsmusikkorps i civilt antræk i spidsen. Dirigenten, musikdirektør Peder Andersen (1876–1952) spillede klarinet, mens frisørmester Iver Madsen (1887–1972) bærer fanen. Efter sigende spiller musikken Riberhus-marchen.

Iversen Madsen, der selv var sønderjyde, sad man søndag den 2. august 1914 i et hyggeligt vennelag med en kreds af sønderjyske elever fra højskolen. De unge havde just afsluttet et kursus og var ved at belave sig på at rejse tilbage til Sønderjylland efter Bornholmsopholdet, men i løbet af formiddagen nåede mobiliseringsordren en af de unge mænd, Niels Schmidt fra Brøns.

En gysende fornemmelse af uhygge og gru gennemstrømmede alle, både unge og ældre, og den gode og fredelige stemning, der trods alle krigsberetninger fra det sydøstlige Europa beherskede det lille selskab, forsvandt omgående.

Det havde let kunnet lade sig ordne således, at Niels Schmidt fik en varig og sikker plads på Bornholm, men han valgte at følge pligtens bud og derved bevare sin hjem-

stavnret. Ingen kender den indre kamp, han måtte igennem, før han traf den tunge beslutning.

Alle var stærkt grebet, og gråd og smil vekslede resten af den lyse sommersøndag. Imidlertid besluttede Christian Madsen, at man trods alt skulle forsøge at få en både smuk og mindeværdig dag ud af det, og det lykkedes ham at få fat i et køretøj. Derefter gik turen ud gennem det fredelige bornholmske landskab, og målet for denne sensommersøndagsudflugt var Jons Kapel, den særprægede klippekyst lidt nord for Hasle.

Niels Schmidt kom til vestfronten, hvor han blev hårdt såret i den venstre arm. Efter krigen kunne han ikke påtage sig almindeligt arbejde, men det lykkedes ham at få arbejde som kustode i »Den gamle by« i Århus i en længere årrække.

Lidt om de første sygehuse i Sønderjylland

AF LARS HENNINGSEN

Sygehusvæsenet vejer i vore dage tungt på de offentlige budgetter, og store summer of-fes på at sikre så moderne og tidssvarende sygehuse som muligt. Det er da nærliggende at spørge: Hvordan så de første sygehuse ud, hvordan og hvornår begyndte udviklingen henimod vore dages imponerende sygehus-komplekser? Arkivar Lars Henningsen, Åben-rå, svarer:

Sygehusene i nyere tid opstod overalt som et led i den offentlige fattigforsorg, og de første sygehuse var derfor næsten udeluk-kende fattigsygehuse. De velhavende måtte selv sørge for pleje til deres syge, men de fattige var i tilfælde af sygdom tvunget til at søge hjælp hos andre. I løbet af 1700-tal-let blev det fastslået som øvrighedens pligt at sørge for nødtørftig pleje af fattige syge. Normalt skete dette ved, at kommunen mod betaling satte den hjælpeløse fattige i pleje hos private eller betalte en kone for at hjæl-pe den syge i dennes eget hjem. Ofte måtte fattigkassen tillige yde lægehjælp og betale medicin.

Ikke sjældent voldte det imidlertid van-skeligheder at få de syge anbragt hos pri-vate, og ganske naturligt opstod derfor tan-ken om at indrette specielle sygehuse for fattige. Det var byerne, der gik i spidsen, og her blev de første beskedne forsøg med fat-tigsygehuse gjort i perioden fra slutningen af 1700-tallet til henimod midten af 1800-tal-let, hvor sygehusvæsenet allerede begyndte at antage mere faste og udviklede former.

Sygehus i Husum 1770

Husum var med i første række. Fattigvæse-net i denne by var meget veludbygget, og

allerede i 1770 tog forstanderne for fattig-kassen initiativ til at indrette et fattigsyge-hus. Længe havde det vist sig vanskeligt at få anbragt fattige syge, som var uden ven-ner eller slægtninge, i pleje hos fremmede. I sommeren 1770 blev der da på fattigkas-sens regning bygget et sygehus, som ud over køkken og en stue til sygeplejersken rumme-de fire to-sengsstuer, hver forsynet med en vindovn¹. Dette initiativ var for sin tid ret bemærkelsesværdigt – men et halvt århun-drede senere var sygehuset dog blevet både for lille og for utidssvarende. I 1830 foreslog fysikus (by- og amtslæge) i Husum dr. Fried-lieb derfor indrettelse af et nyt og bedre sy-gehus, og efter at denne tanke var billiget ved kongelig resolution af 19. 3. 1830 ind-rettedes et nyt fattigsygehus i Fiskergade².

Dr. Krichauff i Tønder og hans reformplaner

Den næste milepæl i sygehusenes historie møder vi i Tønder kort efter 1780, og den mand, der med personlige ofre og trods mod-stand og uvilje fostrede reformtankerne, var læge og fysikus i Tønder siden 1768 Johann Gottfried Krichauff. Noteres bør tillige, at Krichauff fremlagde sine for oplysningstiden typiske ideer, flere år før tilsvarende tanker for alvor slog igennem i Kiel, der ellers fra 1790'erne blev det store forbillede for alle reformvenner i hertugdømmerne.

Krichauff var født i Görlitz i 1738, havde

1. LASH Abt. 18 nr. 46 c II, visitatsberetning 1770. Sønderjyske Årbøger 1962 s. 95 (H. F. Petersen).
2. LASH Abt. 65.2 nr. 2063.

været feltskær hos Frederik den Store og kom i 1768 til Tønder, hvor han fuld af optimistisk virketrang stræbte efter at forbedre de fattiges og syges kår. Der var god brug for reformer. Trods en beskeden uddeling af ugepenge til byens fattige hver onsdag i salen i hospitalet, florerede tiggeriet, og det kneb ofte for de fattige at finde arbejde.³ Under sygdom blev nøden dobbelt stor, og det var disse tilstande, Krichauff ønskede at ændre. Allerede i juni 1780 fremlagde han en samlet plan til forbedring af fattigvæsenet. For at hindre tiggeri og skaffe de arbejdsløse beskæftigelse skulle et arbejdshus indrettes, hvor alle arbejdsduelige fattige frivilligt eller under tvang kunne få arbejde. Også børnene skulle tidligt holdes til arbejde, så de ikke blev fristet til tiggeri, men kunne vokse op til nyttige samfundsborgere. Desuden skulle der sørges for bedre understøttelse og pleje af syge fattige.⁴

Der var imidlertid ikke penge til at indrette den påtænkte arbejdsanstalt, og Krichauff samlede derfor kræfterne om at skabe en bedre sygepleje. I sin praksis havde han set, hvor lidt de sparsomme ugepenge hjalp den fattige i tilfælde af sygdom, og at småborgeren ramt af sygdom ofte stod ganske uden midler og derfor ikke kunne skaffe sig den rigtige lægehjælp, men måtte søge hjælp hos kloge koner til mere skade end gavn. Han ønskede derfor at oprette et institut, hvor de syge kunne få ordentlig bolig, renlighed, god diæt og pleje.⁵

Sygehus i Tønder 1784

I 1784 skred Krichauff til handling. Da borger og krydderihandler Christian Hansen i Østergade gik konkurs i 1784, erhvervede Krichauff hans to huse, og i februar måned

anmodede han byens borgerskab om støtte til oprettelse af et »Verpflegungshaus«⁶. Ikke blot egentlige fattiglemmer skulle hjælpes; hans tanker var især rettet mod de flittige håndværkere og daglejere, som i tilfælde af sygdom stod ganske uden underhold – til disse »bevaringsværdige« statsborgere, hvis bortgang ville være et sandt og uansvarligt tab, skulle plejehuset vies.⁷ Ubemidlede skulle have gratis pleje og underhold i sygehuset, og andre skulle kunne få hjælp i deres eget hjem. Krichauff bad nu om bidrag til husets indrettelse og til opbyggelse af en fond, som kunne bestride de fremtidige plejeudgifter.

Krichauff's opfordring faldt i god jord – tolv af byens mest velhavende borgere, deriblandt de kendte legatstiftere kniplingshandler Paul Popsen, krydderihandler Hans Friedrich Leo og Sophie Holtzendorf, enke efter apoteker Carl Friedr. Wilh. Holtzendorf, skænkede ialt 2483 rdl. 16 skl., og desuden tegnedes 94 rdl. i årlige bidrag.⁸

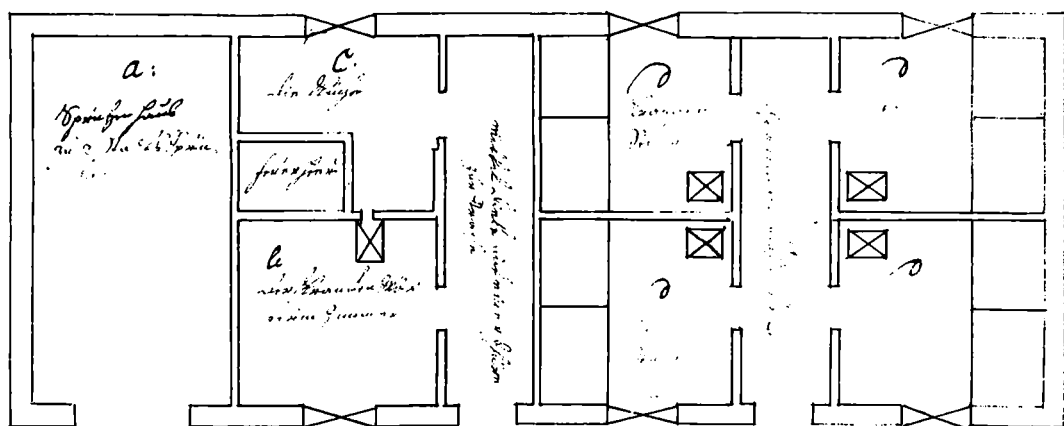
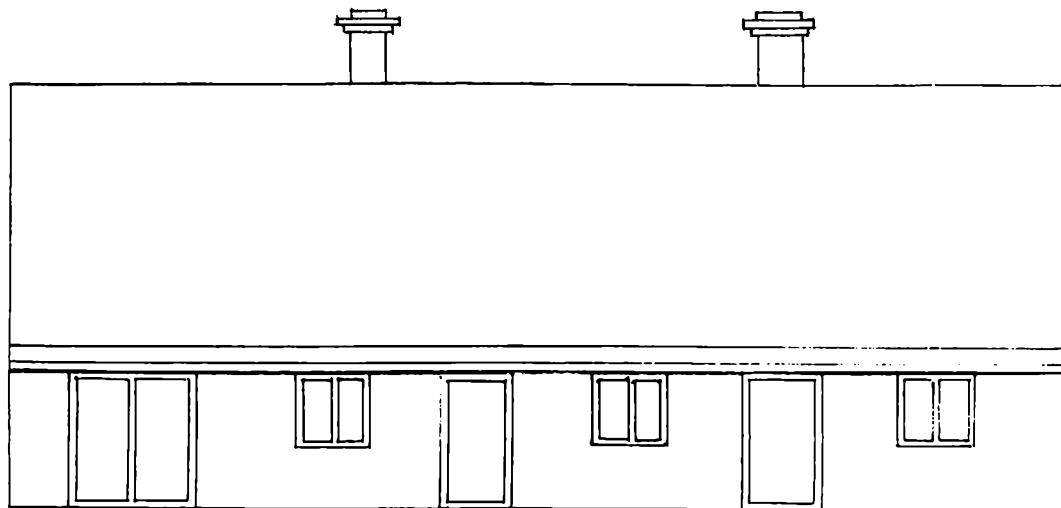
Opmuntret heraf lod Krichauff de to huse i Østergade nedrive, og i stedet opførtes det nuværende Østergade 15, en toetages grundmuret bygning på ni fag. Det nye hus hørte til de anseligste i Tønder, rummede fire store og fire små værelser, et stort køkken og kælder, der hørte en rummelig stald og have til hovedbygningen, og denne lå placeret på byens hovedgade tæt ved kirken.⁹ De bedst mulige ydre rammer syntes skabt for det nye pleje- og sygehus. Virkeligheden var dog en ganske anden: Krichauff havde forbygget sig. Fonden var brugt op, det var ikke muligt straks at begynde arbejdet for de syge efter planen, menigmand var mistænksom over

6. *ibid.*

7. RA TKIA D 212 III, 1786, 6.4. Krichauff til kongen.

8. Sl.H. Provinzial-Berichte 1787, 4. hefte s. 465.

9. LA Tønder byark. brandtaksationsprot. 1774–1804; RA TKIA D 212 III, 1786, 5.9. mag. til T.K. og 1819, 10.11. Dircks til mag.

Facade og grundplan af fattigsygehuset i Husum, opført 1770. Huset rummede til højre de fire sygestuer, hver med to sengesteder og en vindovn, til venstre køkken og sygeplejerskens værelse. Yderst til venstre ses med port mod gaden det tilbyggede sprøjtehus, som byen af sparehensyn lod indrette til de to bysprøjter i tilknytning til sygehuset. Med dette sygehus føjedes endnu et led til den række af institutioner til gavn for de fattige, som fandtes i Husum i 1770, nemlig klosteret, friskolen, spinde-skolen og arbejdsanstalten. (LASH Abt. 18 nr. 46 c II, 1770).

for en sådan anstalt, og hos byens borgerskab kølnedes interessen for sagen, da der ikke straks viste sig resultater.

Særlig uheldigt var det, at bystyret, magistraten, under rådmand og bysekretær Georg Friedrich Horups anførsel direkte modarbejdede Krichauff. Horup var som nabo til sygehuset meget foruroliget ved tanken om, hvad naboskabet til en mængde syge folk kunne betyde for ham selv. Så da Krichauff

i 1786 bad om skattefrihed for det nybyggede sygehus, gav magistraten udtryk for sin største uvilje over for projektet: der var slet ikke brug for et sygehus i Tønder, de fattige foretrak dårlig pleje hos deres pårørende fremfor at blive optaget i et hus, hvor de forventede at blive udsat for medicinske og kirurgiske eksperimenter.

Sygehusets hidtidige virke aftvang heller ikke magistraten beundring: først efter at

Krichauff havde ansøgt om skattefrihed, var tre patienter blevet optaget i sygehuset. Af dem var en kvinde død, »und dies ist bis hiezu der so sehr gerühmte Vortheil gewesen, der durch sothane Anstalt dem Publico erwachsen soll«¹⁰. Efter denne beske bemærkning er det forståeligt, at magistraten forudså og ønskede anstaltens snarlige undergang og derfor ikke kunne anbefale, at sygehuset blev skattefrit.

Krichauff henvendte sig derpå til regeringen, der mente, at skattefrihed var det mindste, som fra bykassens side kunne gøres for en så almennyttig indretning, og ved reskript af 2. 3. 1787 bevilgede kongen den ønskede skattefrihed og stadfæstede en plan for sygehusets fremtidige virke.¹¹ Alt dette var sket under magistratens passive modstand. Efter planen fik Krichauff og Popsen ledelsen af anstalten, og regnskabsførelsen blev pålagt toldkontrollør Abraham Brandt. Hjælpen til de syge skulle bestå dels i understøttelse af syge i deres hjem og dels i underhold og pleje af fattige optaget i sygehuset. Men hvordan blev sygehusets virke i praksis?

Sygehusets virke

Som nævnt var alle de indsamlede midler i 1784–85 blevet opslugt af nybyggeriet, og sygehusets skæbne afhang derfor helt af fortsatte bidrag fra borgerne. Krichauff var allerede i 1786 klar over den vanskelige situation og håbede, at kongens stadfæstelse af instituttet ville fremkalde villige bidrag fra borgerne. Dette skete ikke. De velhavende ville ikke benytte anstalten, mange indflydelsesrige borgere ønskede at undertrykke sygehuset på grund af dets beliggenhed midt i byen, og da anstalten altså ikke viste fremgang, blev det allerede i 1780'erne ugørligt

at skaffe nye bidrag fra borgerne. Krichauff blev snart efter delvis blind og måtte nu lade tingene gå deres skæve gang.

Sygehuset blev bestyret og beboet af kirurg Neiling, men grundet de manglende indtægter var det ikke som planlagt muligt at yde gratis underhold og pleje. Helt fattige kunne få frit logi i sygehuset, men kost og pleje skulle betales, og prisen i sygehuset var højere end ved pleje hos private. Kun meget få, og især udenbys fattige, søgte derfor om optagelse i sygehuset. For Krichauff var denne udvikling selvfølgelig en alvorlig skuffelse, og sønnen Johann Carl Krichauff, der i 1810 blev overretsråd i Slesvig, kunne mange år senere fortælle, hvordan faderen ofte med tårer i øjnene havde givet udtryk for sin sorg over, at hans skønneste forhåbninger til dette institut var gjort til skamme.¹²

Efter Krichauff's død i 1806 overgik ledelsen af sygehuset til den nye fysikus Peter Dircks, der ikke så sig i stand til at skaffe midler til en bedre drift. Sygehuset havde derfor fortsat ingen indtægter, det blev ikke støttet, men var et rent privat foretagende. Udgifter til vedligeholdelse og skatter måtte Dircks dække af egen lomme, og der kunne ikke ydes de få »indlagte« gratis pleje eller kost. Som regel stod det store hus gabende tomt; det højeste antal indlæggelser noteredes i 1811 med 10!, og oven i købet kom de fleste patienter udenbys fra.

Sygehuset gik således tydeligt sin opløsning i møde: det havde ingen indtægter, benyttedes ikke af byens borgere, kunne ikke yde nogen form for gratis underhold eller pleje, og dr. Dircks' tilgodehavende steg stadig. Kirurg Neiling nærmere sig 70-års alderen, blev lammet og kunne ikke længere yde de syge nogen hjælp. Syge- og plejehjemmet virkede ikke efter hensigten, og da Neilings og Dircks' tilgodehavender i 1819 havde nået en betydelig størrelse, anbefalede de begge,

10. RA TKIA D 212 III, 1786, 5.9. mag til T.K., og 1820, 30.6. overretten til T.K.

11. Sl.H. Provinzial-Berichte 1787, 4. hefte s. 466–469.

12. RA, TKIA D 212 III, 1820, 30.6. overretten til T.K.

mit der künftigen Detail, dieselbe nun in freier
Einsicht bequemer Inspektions, und nun auch
maßregeln für die Ausführung.
Einsende die 22te December 1786.

Am Ende

Königlichen Fleiss, wie die beifolgende Gewiss-
heit der 3ten Klassen - Verfolgung - Aufhals
ist nun mit ganzlicher Ueberzeugung, und
mit einer neuen Ueberzeugung begreifen. &
wie oben.

Carl Jacob Richtsens Witwe.

Paul Popsen -

Thomas Tychsen

Hans Friderich Leo

Søren Ingwert Borck

Boy Boysen

Witwe

Den 21. 10. 1786 opfordrede statholderen, prins Carl af Hessen, Krichauff til sammen med dem, der først havde støttet oprettelsen af sygehuset, at udarbejde en plan for instituttet. Den 22. december samme år indsendte Krichauff et udkast, der, som det ses her, var underskrevet af de største givere. Alle tilhørte Tønder patriciat. Marina Richtsen, enke efter rådmand Jacob Richtsen, død 1779, og svigermor til den kendte borgmester Carsten Richtsen, samt den barnløse Paul Popsen, kniplingshandler og titulær rådmand, der begge havde ydet 500 rdl., underskrev først. Derefter følger den ansete købmand Thomas Tychsen og legatstifteren, krydderihandler Hans Friderich Leo, der døde ugift i 1812. Derpå apotekerkenken Sophia Holtzendorf, Søren Ingwert Borck, deputeret borger og tobakspinner, og kniplingshandler Boy Boysen – alle kendte navne fra Tønders blomstringstid. (RA, TKIA D 212 III læg A).

at sygehuset blev ophævet. Magistraten, der helt siden 1784 enten havde modarbejdet Krichauffs planer eller i bedste fald havde forholdt sig helt passiv, støttede straks denne

tanke.¹³ Resultatet blev, at bygningen overgik til kommunen, der fra 1827 lod huset an-

13. RA, TKIA D 212 III, 1819–20.

vende som arbejdsanstalt. Også dette projekt mislykkedes imidlertid, og huset blev derfor i 1835 solgt til borgmester Sibbers, som nu flyttede ind i huset med sin skriver, husholderske og tjenestepige.¹⁴

Så ringe blev resultaterne af dr. Krichauffs idealistiske og uegennyttige indsats, og først i 1855 blev et virkeligt sygehus indrettet af fysikus F. F. Ulrik i Østergade 73. Dette sygehus viste sig mere levedygtigt, men var heller ikke skabt under modstand fra magistraten og indflydelsesrige kredse i byen.¹⁵

Sønderborg første sygehus 1833-56

Også i Sønderborg førte oplysningstidens humanitet og fremskridtstro til reformer inden for fattigvæsenet. Under provst E. L. Friedericis utrættelige ledelse gennemførtes i årene 1801–02 en fuldstændig reorganisering af fattigvæsenets administration. Målet var at afskaffe tiggeriet, give de arbejdsduelige arbejde, sørge for en bedre understøttelse til de uarbejdsdygtige, og give lægehjælp og pleje til de syge. Et egentlige sygehus blev imidlertid ikke oprettet – de syge blev fortsat anbragt i privat pleje.

Først i 1830'erne møder vi det første spæde tilløb til et sygehus i Sønderborg. På dette tidspunkt var oplysningstidens relativt humane og medmenneskelige holdning til de fattige og ægte ønske om at skabe bedre kår for alle klasser i samfundet afløst af en hårdere indstilling. De voldsomt stigende fattigudgifter siden århundredets begyndelse havde skabt et ændret syn på fattige og fattighjælp. De fattige betragtedes nu som blot arbejdssky og besværlige individer, der med forsæt ønskede at falde det offentlige til byrde. Hovedmålet for alle fattigbestyrelser blev derfor fra nu af at reducere fattigudgifterne

ved at gøre fattighjælpen så afskrækkende som muligt. Arbejdshuse, fattiggårde, nøje kontrol og faktisk umyndiggørelse af dem, der fik understøttelse, var nogle af de midler, som blev anvendt for at nå dette mål.

Fra 1830 var det i Sønderborg provst K. Jensen, der som formand for fattigkollegiet ledede sparefelttoget, og som led heri indrettedes i 1833 i Havbogade 25 en lille tvangsarbejdsanstalt for arbejdssky fattige mænd. En opsynsmand fik fri bolig i anstalten og påtog sig mod en ugentlig betaling af 2 mark at underholde de indsatte og holde dem til arbejde. Hovedbeskæftigelsen blev at raspe farvetræ for byens købmænd. Arbejdsanstalten kom imidlertid aldrig til at svare til sit navn – antallet af arbejdere sank fra fire i 1835 til kun én i 1848–49. I stedet blev det anstaltens vigtigste opgave at tjene som sygehus for syge, der ikke kunne få husly og pleje andetsteds.¹⁶

Det var en broget skare, som blev optaget i Sønderborgs første sygehus fra 1833 til 1856. Hovedparten af de »indlagte« var fremmede håndværkssvende og andre fattige tilrejsende, som blev syge i Sønderborg. På magistratens eller fattigkollegiets anvisning blev de optaget i sygehuset, og opsynsmanden skulle så mod en betaling på 7 skl. pr. dag sørge for den nødvendige kost og pleje. Også hjemmehørende sønderborgere kunne få plads i sygehuset, hvis de ikke kunne finde pleje ude i byen. Endelig blev lokalerne i Havbogade 25 brugt til midlertidig indlogering af tilrejsende, indtil disse fandt fast bolig andetsteds.¹⁷

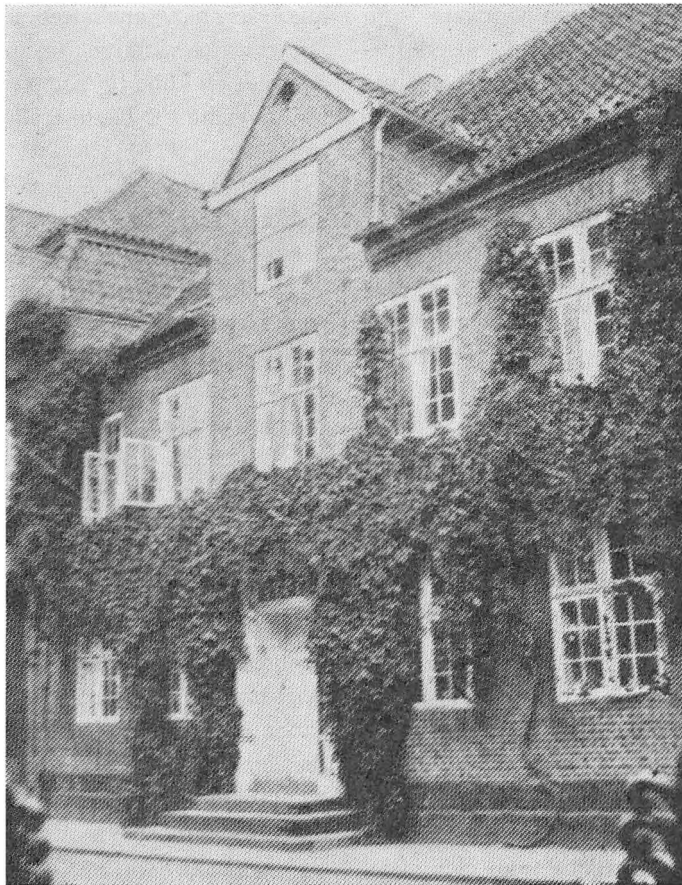
Huset tjente altså hovedsagelig de fremmede og undtagelsesvis hjemmehørende fattige, som ikke havde mulighed for under sygdom at blive plejet i private hjem. Privat

14. LA, Tønder by retsbetjentark. licitationsprot. 1832–38 s. 341–44 og folketælling Tønder 1840.

15. Carstens: Die Stadt Tondern (1861) s. 217f og Tønder gennem tiderne (1943) s. 251.

16. LA Sønderborg byark. nr. 171; fattigregnskaber div. år.

17. LA, Sønderborg byark. nr. 171, marts 1835 kontrakt med opsynsmand og 1842, 21.10. prov.regulativ.

Krichauuffs sygehus, Østergade 15, opført 1784–85.

Efter at sygehuset var ophævet i 1820, blev huset i 1826 indrettet som arbejdsanstalt. En »fabrik- og værkfører«, Friedrich Alwadt, fik venstre halvdel af underetagen samt køkkenet til fri bolig og skulle sammen med sin kone holde øje med de fattige, som arbejdede i anstalten, give undervisning i at spinde, haspe, kradse uld og væve samt skulle organisere arbejdet for de fattige, der fik materiale til forarbejdning uden for arbejdshuset. Snart gav arbejdsanstalten dog stort underskud: det var svært at afsætte de producerede varer, idet de ikke var konkurrencedygtige, gælden steg konstant, og i 1833 indstilledes virksomheden. Fra 1831 var husets køkken blevet anvendt i forbindelse med en koge- og spiseanstalt for de fattige – men fra efteråret 1834 stod huset helt tomt. Magistraten var nu blevet grundigt træt af al tale om arbejdsanstalter, og under megen modstand fra regeringens side opnåedes endelig i 1835 tilladelse til at sælge huset, der nu blev købt af borgmester Sibbers til privatbolig. (bl.a. LA Tønder byarkiv nr. 682).

pleje var nemlig stadig den vigtigste form for hjælp under sygdom, og sygehusets forstander kunne næppe heller yde de indlagte megen hjælp ud over at sørge for kost og en vis renlighed. Ingen af forstanderne havde nemlig en speciel uddannelse til formålet. To af bestyrerne, Hans Nicolai Thedsen og Peter Dall, var således skomagere, og den sidste bestyrer, Mads Lauritzen var tillige vægter.¹⁸

Men med tiden blev huset i Havbogade utilstrækkeligt, og da der i 1856 var indrettet nogle interimistiske sygestuer i den nye fattig- og arbejdsanstalt, afhændede fattigkollegiet ved offentlig auktion Havbogade 25.¹⁹ Hermed var det første kapitel af sygehusvæsenets historie i Sønderborg afsluttet.

Sygehus i Åbenrå 1832 til 1853

I Åbenrå forløb udviklingen på en måde, der mindede om forholdene i de øvrige byer. De syge fattige blev som andet steds tinget i pleje hos private for fattigkassens regning, men undertiden kunne det dog være svært at finde en plejeplads. Der var især behov for lokaler til ubemidlede tilrejsende, specielt fremmede håndværkssvende, som blev syge, og til syge, som havde smitsomme eller for andre ubehagelige sygdomme. For at afhjælpe denne mangel købte fattigvæsenet i 1832 nogle barakker, og her indrettedes byens første sygehus. En kone, der boede i de fattigboliger under Günderoths stiftelse, som lå, hvor nu Persillegade 6 ligger, Anna Sophia Schmidt, gift med skrædder H. P. Schmidt, blev antaget som sygeplejerske.²⁰ Men barakkerne egnede sig næppe til formålet – og i 1835 blev de solgt. I stedet overtog fattigkassen de günderothske boliger i Persillegade 6, og her indrettedes nu et egentligt syge-

hus. Der blev anskaffet senge, madrasser, lagner og to vindovne til huset, og skrædder Schmidt og kone fik som sygepassere fri bolig i sygehuset. Dette trådte straks i funktion.

Hovedparten af de syge blev ganske vist stadig anbragt i privat pleje, og fattigkassen betalte underholdspenge og medicin samt ydede de to læger, Neuber og Paulsen tillige med kirurgen Brieger et fast årligt vederlag for at betjene de fattige. Men en del ubemidlede syge, ikke mindst fremmede håndværkssvende og personer angrebet af smitsomme sygdomme, blev dog fra første færd på borgmester Schows eller provstens anvisning optaget i sygehuset.

Her sørgede Schmidt og kone mod en ugentlig godtgørelse på 40 skl. for den nødvendige pleje. Nabokommunerne lod også undertiden efter aftale med fattigkollegiet deres syge anbringe i sygehuset, men i sådanne tilfælde beregnede Åbenrå kommune sig en lille fortjeneste, idet de fremmede kommuner for hver indlagt person måtte betale 56 skl. pr. uge mod de reelle plejeudgifter på 40 skl.²¹

Sygehuset blev således hurtigt et vigtigt led i fattigplejen i Åbenrå. I 1848 lod fattigvæsenet derfor et nyt sygehus opføre på kobbelen Bruhnhave, der stødte op til sygehusets grund. Da denne bygning imidlertid fra 1851 blev anvendt som fattigarbejdsanstalt, måtte sygehuset flytte tilbage til Persillegade 6. Det bestående 10-fags langhus i grundmur var dog for småt til det stigende antal indlagte, og i 1853 lod fattigkassen derfor et nyt sygehus opføre på grunden – nemlig den grundmurede bygning på 13 fag med kælder, som er bevaret til i dag.²²

18. LA, folketælling Sønderborg 1840, 1855; fattigregnskaber div. år.

19. LA, Sønderborg byark. nr. 178. *ibid.* nr. 62 brandkataster for Sønderborg 1851 fol. 512.

20. LA, Åbenrå byark. fattigregnskab 1832–34. Folketælling Åb. 1835 4. kvarter nr. 107.

21. LA, Åbenrå byark. fattigregnskaber 1835–40.

22. LA, Åbenrå byark. nr. 252A; *ibid.* brandtaksationsprot. 1835–65; Åbenrå bys historie bd. II s. 211 og H. H. Engqvist og Viggo Petersen: *Historiske Huse i Aabenraa* (1975) s. 65.

Mindretallenes skoleforhold 1976

Traditionen tro bringer Sønderjysk månedsskrift en oversigt over tallene for henholdsvis det danske mindretals skolevæsen i Sydslesvig og det tyske mindretals skolevæsen i Nordslesvig i 1976.

Der er ikke sket nogen ændring m.h.t. de tendenser, der har kunnet iagttages i de seneste år. Det vigende antal af nyfødte børn både nord og syd for grænsen, som for alvor satte ind omkring 1970, vil vise sig i de kommende års statistiske opgørelser. Tilbagegangen i antallet af nybegyndere er endnu kun lille og, forholdsvis betragtet, omtrent af samme størrelsesorden ved de to skolevæsner; men i de danske skoler i Sydslesvig er det samlede antal elever alligevel vokset med 260, fordi de udgående årgange for tiden er meget små, svarende til en ringe tilgang i 1960'ernes midte.

Det nye danske undervisningssystem har medført visse ændringer for det tyske skolevæsen i Åbenrå. Hidtil har gymnasiet også haft en realafdeling. Den er nu opløst og de pågældende årgange undervises på den tyske folkeskole i Åbenrå. Når gymnasiets elevtal

er gået tilbage fra 212 til 170 modsvares det til en vis grad af en fremgang for folkeskolen fra 151 til 171 elever, hvortil kommer 9 elever i en børnehaveklasse.

Børnehaverne vil af naturlige årsager være de institutioner, der først sporer de mindre fødselsårgange, men endnu er alle pladser stort set besat; ventelister kendes dog ikke mere.

Visse tyske børnehaver i Nordslesvig besøges også af børn fra danske hjem. Det har skabt problemer m.h.t. den alsidige pleje af det tyske sprog. Mindretallet står her i en vanskelig situation mellem på den ene side ønsket om at få en passende tilgang til børnehaverne og på den anden side interessen i at bevare børnehavernes rent tyske karakter.

Problemet kendes med modsat fortegn også syd for grænsen, hvor der kan være nogen forskel fra børnehavn til børnehavn. Den generelle retningslinje går ud på, at forældrene, når deres børn optages i en dansk børnehavn, får at vide, at optagelsen indebærer en forventning om, at de senere skal have en dansk skolegang.

DANSKE SKOLER I SYDSLESVIG

Flensborg by

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Christian-Paulsen-Skolen	383	423	464	46	58	46
Cornelius Hansen-Skolen	292	289	269	28	34	34
Duborg-Skolen	568	574	649	—	—	—
Gustav Johannsen-Skolen	459	501	531	47	42	46
Jens Jessen-Skolen	224	247	244	37	32	26
Jørgensby-Skolen	331	362	387	56	42	54
Oksevejens Skole	76	97	108	6	18	11
Flensborg by	2333	2493	2652	220	226	217

Flensborg amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Frørup*)	29	33	33	–	–	–
Gulde	20	22	24	5	6	4
Hanved**)	15	20	19	5	8	2
Harreslev	150	153	145	13	21	18
Hatlund	86	76	79	12	5	11
Husby	32	37	38	5	10	5
Jaruplund	19	19	21	1	5	6
Kobbermølle	86	95	94	18	11	6
Lyksborg	122	147	148	12	20	20
Medelby	39	43	46	5	4	6
Møllebro	20	12	13	1	–	2
Skovlund	28	26	30	11	5	9
Store Vi	57	46	42	10	7	8
Sørup	64	67	65	9	9	7
Tarp	61	59	54	15	14	11
Tarup***)	13	–	–	1	–	–
Valsbøl	25	23	19	–	–	–
Vanderup	51	50	43	9	8	–
	917	928	913	132	133	115

*) Skolen i Frørup samarbejder med skolen i Tarp.

**) Skolerne i Valsbøl, Skovlund og Hanved samarbejder.

***) Skolen i Tarp er sammenlagt med Jørgensbyskolen i Flensborg by.

Slesvig amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Arnæs	11	20	23	2	5	5
Bøl/Strukstrup	58	55	54	13	12	15
Kappel	107	104	108	12	8	14
Satrup	61	62	64	8	9	7
Slesvig: Gottorp-Skolen	196	216	239	38	20	25
Slesvig: Hiort Lorenzen-Skolen	364	384	408	34	42	42
Sønder-Brarup	78	79	91	12	4	11
Treja	74	73	72	11	12	7
	949	993	1059	130	112	126

Nordfrisland amt

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Bredsted	110	113	121	14	10	13
Frederiksstad	85	107	105	15	17	13
Garding	37	36	35	3	3	6
Humtrup*)	23	21	25	–	–	–
Husum	296	315	320	33	23	30
Kejtum	23	25	31	5	8	5
Ladelund	21	21	24	1	2	–
List	29	30	38	10	6	6
Læk	99	89	82	12	12	6
Nibøl	31	34	44	7	4	3
Nykirke	11	10	11	1	1	1
Risum	48	48	52	8	4	8
St. Peter	11	10	11	2	2	1
Sønderløgum	9	8	7	1	1	5
Tinningsted	45	37	31	1	6	2
Tønning	126	137	152	13	19	12
Vesterland	150	146	152	14	14	11
Vollervik	10	8	12	2	–	4
Vyk	13	13	12	–	3	2
	1177	1208	1265	142	135	128

*) Børn fra Sønderløgum fortsætter efter 4. klassetrin skolegangen i Humtrup.

Rendsborg-Egernførde amt

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Askfelt	17	17	14	–	2	4
Egernførde	255	244	255	21	28	28
Karby	22	24	21	6	3	2
Rendsborg	290	296	283	27	30	24
Riseby	40	40	43	1	5	5
Vestermølle	17	22	20	5	6	4
	461	643	636	60	74	67

Sammendrag:

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>		
	1974	1975	1976	1974	1975	1976
Flensborg by	2333	2493	2652	220	226	217
Flensborg amt	917	928	913	132	133	115
Nordfrisland amt	1177	1208	1265	142	135	128
Slesvig amt	949	993	1059	130	112	126
Rendsborg-Egernførde amt	641	643	636	60	74	67
	6017	6265	6525	684	680	653

Tyske skoler i Nordslesvig

	<i>Samlet elevtal</i>			<i>Nybegyndere</i>			
	1974	1975	1976	1974	1975	1976	
Gymnasiet i Åbenrå	207	212	170	–	–	–	
Åbenrå	140	15	1	171	18	17	11
Haderslev	113	114	135	13	13	18	
Sønderborg	141	140	146	14	14	14	
Tønder	189	178	176	14	9	12	
Tinglev	246	237	237	8	17	11	
Højer	32	30	29	4	3	4	
Burkal	83	85	79	12	8	6	
Felsted	24	20	18	4	2	3	
Gråsten	67	70	74	14	8	10	
Løgumkloster	47	43	51	4	3	4	
Ravsted	38	36	36	4	3	5	
Brunde	22	23	23	5	3	4	
Jejsing	19	20	19	–	3	4	
Nordborg	31	32	34	6	5	4	
Nørreløgum*)	16	16	–	2	3	–	
Øster Højst	18	16	15	5	–	3	
Sommersted**)	15	10	–	1	2	–	
Jyndeved	13	10	10	–	1	2	
Padborg	20	28	24	2	10	1	
Uge	10	11	13	–	2	4	
Efterskolen i Tinglev	69	51	46	–	–	–	
Ialt	1560	1533	1506	130	126	120	

*) Skolen i Nørreløgum er sammenlagt med skolen i Løgumkloster.

**) Skolen i Sommersted med skolen i Haderslev.

Børnehaveklasser ved Tyske Privatskoler

	1974	1975	1976
Åbenrå	12	13	9
Sønderborg	14	11	13
Haderslev	14	16	10
Tinglev	14	9	11
Burkal	8	6	7
Børnehaveklasser ialt	62	55	50
Tyske privatskoler inclusive børnehaveklasser	1622	1588	1556

**UDVIKLINGEN
1952-1976**

	Danske skoler i Sydslesvig			Tyske skoler i Nordslesvig			Samlet elevtal incl. børne- have- klasser
	Antal skoler	Nybe- gyndere	Samlet elevtal	Antal skoler	Nybe- gyndere	Samlet elevtal	
1952	84	663	10962	25		884	
1953	86	736	9977	27		886	
1954	88	571	8855	28		911	
1955	89	532	7722	29		962	
1956	85	485	6728	29		1039	
1957	86	462	5901	30	158	1115	
1958	86	449	5431	30	162	1196	
1959	82	410	4968	31	191	1298	
1960	81	383	4633	29	190	1376	
1961	81	433	4554	29	166	1474	
1962	81	405	4301	29	168	1519	
1963	80	404	4189	29	184	1594	
1964	80	440	4083	29	166	1632	
1965	77	470	4048	28	156	1632	
1966 (april)	73	539	4118	29	156	1637	
1966 (december)*) ...	71	300	4100	—	—	—	
1967 (august)*)	68	430	4158	29	143	1654	
1968	68	563	4335	26	137	1648	
1969	68	612	4599	26	137	1652	
1970	65	596	4792	25	141	1645	
1971	65	648	5067	24	127	1617	1657
1972	64	763	5520	24	132	1603	1652
1973	59	754	5865	22	129	1588	1654
1974	59	684	6017	22	130	1560	1622
1975	58	680	6265	22	126	1533	1588
1976	57	653	6525	20	120	1506	1556

*) Disse to terminer repræsenterer de såkaldte kortskoleår, der gennemførtes i forbindelse med om-lægning af skoleårets afslutning fra april til juli. Disse årgange er nu ved at være færdige med den ni-årige skolegang.

Kæbe fra »Det blinde æsel« - og potteskår

AF ANNE-HELENE MICHELSEN

Selv ganske små potteskår, stjertpottetæer, kan fortælle om fortiden, siger fysioterapeut Anne-Helene Michelsen, Åbenrå, som her overvejer, hvad de mange små stjertpotter vel kan have været brugt til.

Sommeren 1971 skulle det gamle seværdige hus »Det blinde æsel« på Vægterpladsen i Åbenrå restaureres. Kommunen havde købt det, da man mente, det var bevaringsværdigt og absolut hørte med til at give Vægterpladsen sit særpræg.

Da håndværkerne gik i gang med restaureringsarbejdet, viste det sig hurtigt, at huset var faldefærdigt og følgelig måtte istandsættes fra grunden af.

En dag, da jeg kom forbi, så jeg håndværkerne gik og rodede med gulvplankerne. Jeg blev nysgerrig og trådte nærmere, idet jeg spurgte, om de havde fundet noget interessant i jorden under gulvet?

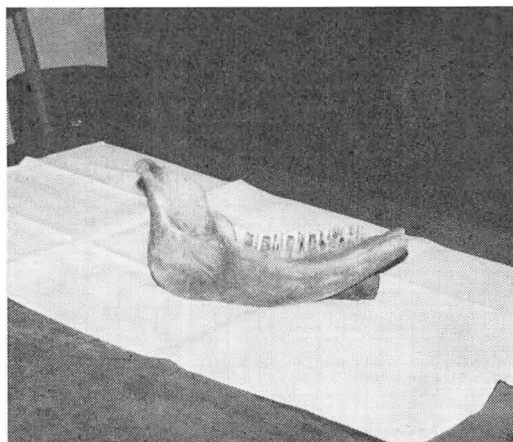
»Ja, vi har fundet skelettet af »Det blinde æsel«,« lød svaret, idet murermesteren leende rakte mig underkæben af kraniet fra et større husdyr.

Nu blev jeg for alvor interesseret og spurgte om lov til selv at rode i jorden under gulvet. Det blev en høst af forskellige glaserede potteskår.

Inden jeg gik med mine fund samt »kraniet«, bad jeg håndværkerne om at samle eventuelle nye fund af skår og gemme dem.

Da jeg kom et par dage senere, fik jeg en posefuld lerpotteskår overrakt, deriblandt flere »tæer og stjerner« fra små lergryder, fundet omkring husets ildsted.

Restaureringen var nu så vidt fremskredet, at det nye gulv var lagt, og fortiden atter skjult. Jeg var håndværkerne taknem-

Hestekæbe fra »Det blinde æsel«, fundet under gulvet 1971.

melig for deres umage og interesse for at samle så meget skårmateriale, som det havde været dem muligt. De færreste håndværkere er glade for at få arbejdet forsinket på grund af fund fra fortiden, især ikke, når de arbejder på akkord.

Nu skulle materialet undersøges. Jeg var jo spændt på, om gåden, hvorfra huset havde sit navn »Det blinde æsel«, ville blive løst ved nærmere undersøgelse af kæbekraniet.

Det var unægtelig en skuffelse, da en dyrlæge konstaterede, at det kun var et hestekranium.

Blandt fundene var der også nogle gamle porøse kohorn og knogler fra et får.

Disse fund ledte tanken hen på, at huset muligvis havde været beboet af en slagter.

Nå, skuffelsen var til at komme over, da det særlig var skårene fra lerbåde og lergryder, der havde min interesse; der var fine fund imellem, hvis glasurer og mønstre peger tilbage til den sene middelalder.

Gamle potteskår har jo ikke været regnet for i tiden, når man fandt dem. De blev smidt væk, og det var kun de nogenlunde hele lerkar, man bevarede.

Men efter at antikvar Mogens Bencard i

Ribe har gjort opmærksom på, hvad fund af potteskår fra det gamle Ribe har kunnet fortælle nutiden, er man blevet klar over, at skår fra lertøj fra gamle beboelsespladser hører med til arkæologens arbejdsmateriale.

Mogens Bencard har udarbejdet en let overskuelig registrering. Skårene kan fortælle meget om vore forfædres liv og færden helt tilbage til den tid, hvorfra der ikke foreligger skriftlige kilder.

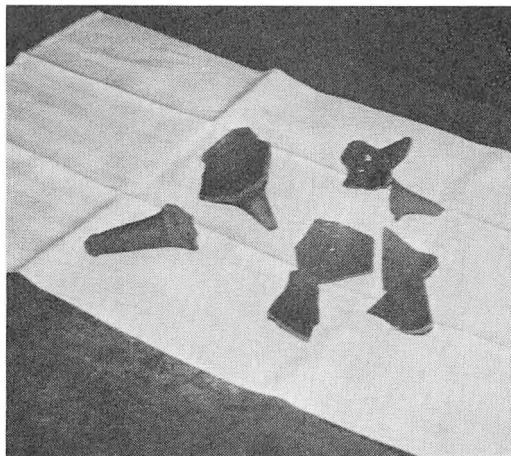
Fundene i Ribe har ved deres materiale og glasurer forklaret, hvilke handelsveje der gik til og fra Ribe, og hvilke forbilleder vore hjemlige pottemagere har ladet sig inspirere af.

Folk i de forskellige byer har nok stået meget mere i forbindelse med hinanden og omverdenen, end man hidtil har forestillet sig.

De fundne potteskår her fra Åbenrå er ikke så gamle og fine som de, der er fundet i Ribe, men har dog egnsinteresse.

I 1972 blev et gammelt hus i Kolstrupgade restaureret, der blev blandt andet lagt et nyt køkkengulv. Husets børn fandt flere sjove ting, hørte jeg.

Ved at spørge husejeren, om det var sandt, fik jeg det fuldt bekræftet ved at få overrakt en hel skål fuld af gamle lerskår, hvoriblandt fandtes et meget interessant låg af brændt ler dekoreret med fine mønstre og årstallet

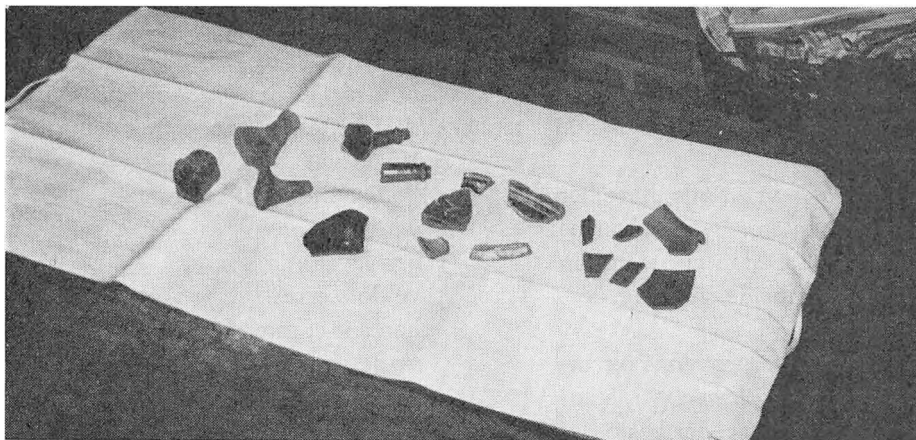

Potteskår fra »Det blinde æsel«, fundet 1971.

1767; desuden rester af flere stjertpotter, meget små lergryder, der nderneden havde tre »tæer« og på den ene side en lerstjert med påsat træskaft, så man kunne sætte den over ilden uden selv at blive brændt på fingrene.

Dette sidste fund ledte tanken hen på den skålfuld af ituslåede stjertpotter, som en dag i 1966 blev bragt her til gården i Kolstrup af landmand Peter Schmidt fra Mellerup. Han fortalte, at han hvert forår fandt lerskår, når han pløjede sin mark, der ligger ved Oksevejen. Han mente selv, at der havde det gamle Mellerup ligget, den landsby, der blev brændt og jævnet med jorden i Trediveårs-krigen.

I ti år har disse skårfund stået gemt, men

Potteskår fundet under gulvet i et Kolstrup-hus tilhørende Thaysen Petersen. 1972.

Gammelt pottetøj ca. fra 1700 fra Åbenrå og omegn.

en april dag i år kom jeg pludselig i tanker om dem.

Da jeg gravede under lindetræet, fik jeg en »stjertpottetå« op på min spade. Hvad i alverden har alle disse meget små lerpotter været brugt til??

At de har været brugt på ildstedet viser fundene tydeligt; men hvad er der bleven kogt i dem, hvilken føde? Disse små potter har kun kunnet rumme en lille portion, kun en eller to kopper suppe.

Vi ved, at føden blandt almuen dengang mestendels bestod af mælkegrød og kogt flæsk, som blev kogt i store jydepotter, som kunne rumme et måltid til en hel husstand.

Disse små stjertpotter's brug har længe været en gåde for mig.

I september i år holdt vi en udstilling her på gården, som vi kaldte: »Bondekonens urtehave til husbehov«. Sådant en udstilling kræver en hel del forarbejde, navnlig læsning af ældre litteratur.

Ved at læse i Henrik Harpestrøngs og andre middelalderlige urte- og lægebøger, stødte jeg hele tiden på opskrifter, der bestod af afkog af forskellige urter, der først var ble-

ven tørrede og derefter stødt i jernmorteren.

Disse afkog skulle drikkes varme, som middel mod alle de sygdomme, man dengang stod magtesløse overfor.

Pludselig dukkede tanken frem, at her var måske forklaringen på alle de små lergryders brug. Urteafkoget skulle den syge ofte drikke flere gange om dagen, og da både ild og vand var kostbare ting for almuen, har man selvfølgelig haft brug for små lerpotter.

Om formodningen kan være rigtig, det må andre, der ved mere om dette emne, bedømme.

Pottemandens rim og remse her fra Åbenrå skal slutte denne lille artikel om, hvilke tanker gamle potteskår kan sætte i sving.

Ve do va?

Pottemand lavet et fa,

ve do me'e?

han lavet et a le'e,

ve do større?

han ælt et mæ æ førre

ve do minne?

han lavet et mæ sin hinde

ve do nyt?

Pottemand kø'e te byt.

Stolliggård

AF F. S. GROVE-STEPHENSEN

I landsbyen Stollig i Løjt sogn lå der på Frederik I.s tid en hovedgård med et tilliggende på fire gårde i Stollig, gården Nørby med fire gårde i Kirkeby og Runde mølle.

I hvert fald siden 1361 havde den været ejet af medlemmer af slægten Friis, og ejeren omkring år 1500 var Henrik Jørgensen Friis, der døde kort efter århundredeskiftet.

Han har formentlig slet ikke boet på gården, men mest opholdt sig på sin hustru Anna Olufsdatter Lunges ejendom Odden i Vendsyssel og efter hendes død hos sin samleverske Marg. Mogensdatter Krabbe, Bøgsted.

Såvel stolligejendommene som Odden gik i arv til hans datter Anna Henriksdatter, der ægtede Bjørn Andersen Bjørn til Stenalt; han døde ca. 1507, hvorefter hun senest i 1515 giftede sig med Oluf Vinzentzen Lunge, der døde 1541; hun døde selv 1543.

På en eller anden måde må Stolliggård i tiden mellem 1500 og 1515 have været administreret af Henrik Friis' fætter, Anders Friis til Haraldskjær, der ved et juridisk fif havde indsvoret sig som ejer af gården for derefter inden sin død 1510–12? at lade den overgå til sin svigersøn »gamle hr. Ulf Pogwisch«, der pantsatte gården til Christian II den 9. marts 1519.

Anna Henriksdatters mand nr. 2 var imidlertid ikke tabt bag af en vogn, og da han havde set på sagen, begyndte han at anstille undersøgelser, som skaffede ham bevis for, at ejendommen ligesom Odden var hans kones, og 1521 var han nået så langt, at han kunne anlægge sag ved Viborg Landsting.

Den endelige dom er refereret i Nyrops Nye Samlinger til Dansk Historie ved P. F. Suhm, Kbh. 1792, bd. I, p. 372 og lyder:

Wi Christiern gjøre alle vitterligt, år 1521 then søndag nest fore Juel på vor kære frue modhers gård i Otthense neruerendes oss

elskelige hr. Mogens Giøe, Jørgen Marsvin, Jens Stigsen, landsdommer i Fyn oc Jacob, vor skicket Offue Vincentius (Lunge) met et dombreff aff Viborg Landsting lydendes at hand haffde tiid i rette steffnet verdige fader hr. Jørgen Friis biskop i Viborg och hans medarffuinger fore theres fader her Anders Friis indsoer seg i thette efftherne gotz: Nørby, 4 gårde i Kyrreby, Stoldinggård, 4 gårde ibidem och runde mølle, som Offue Vincencius sagde och beuiste ath hans hosfrue Anne Henricsdatter rette erffue er och for kost, thering och skadegield och forne her Jørgen Friis møthe och skød på sin beuisning och vort them XII ugher foreladd theres beuisning fram at føre och vor forne her Jørgen Friis tilstede i Viborg på 12 ugedagen oc ville ey møde, men skød seg for oss och ey ville tage ved nogen lenefast tiid. Tha lagde vor landsdommere thennem seks uger for theres beuisning fram at føre fore oss och vor i løgerdags nest forleden rette siette ugedag som tha fore oss beuisth var och var fornævnte Ove her och bød sig i alle rette och ey fornævnte her Jørgen møtte eller nogen på hans vegne, som ret gjøre ville:

Ther vort så på sagth forne Offue Vincentius skal samme gods egen ath haffue och thet beholde til noghen kommer for oss med bedre beuisning och skal forne her Jørgen Friis igen giffue Offue Vincentius kost, tæring oc oppeborsel och bøde mod oss effther vor skickelse och ordinantszes lydelse.

Til trods for dommen var sagen stadig speget, for kongen havde som nævnt ejendommen i pant, hvilket i datiden var det samme som håndpant, og ville Ulf Pogwisch indløse pantet, måtte kongen aflevere ejendommen til ham, for det var ikke ham, Anna Henriksdatter og Ove Lunge havde dom over, men hans kone og hendes søskende,

familien Friis fra Haraldskjær. Denne familie med moderen Bodil Steenfeld fra Vejlstup i Vestjylland og Jørgen Friis i spidsen var kendt for godsgridskhed og proceslyst.

Ove Lunge var imidlertid heller ikke sådan at bide skeer med, og der må være forhandlet både til den ene og den anden side, for allerede tre dage efter at Frederik I var blevet hyldet på Viborg landsting – den 29. marts 1523 – forlenedes Ove Lunge med Stolliggård: Ove Vincentz fik brev på Stolegårdt mølle og gods, og skal biskop Jørgen Friis give kongen de penge, kong Christiern havde samme gods i pant for af gamle her Ulff Pogwisch, som min herres Nåde har bispens brev på.

Dette må formentlig forstås sådan, at pantretten overdrages Ove Lunge, der har erklæret sig tilfreds, såfremt han fik pantesummen udbetalt.

Værdien har imidlertid sikkert været større end pantesummen, for på et eller andet tidspunkt gør kongen arrest hos Jørgen Friis og hans medarvinger, der tilsyneladende ikke har været til at vride pengene fra. Et stadigt tilbagevendende problem mellem kongen og Jørgen Friis. Men først i 1531 synes sagen at have været klaret med et kgl. brev til Jørgen Friis og et til Ove Lunge.

Den 20. september 1531 skriver kongen:

Vi Frederik gøre vitterligt at hr. Jørgen Ffriiss, biskop i Wiborg, vor tro mand og råd, har nu stillet os tilfreds for huess besætning, som vi havde gjort på Stalluiig gård og gods liggende på Lugtenes i Åpenrå len. Thi oplade vi nu ham og arvinger al den ret som vi kunne have til forskrevne gods, så meget som vi have ladet gjøre besætning på.

En seddel i registranten uddyber brevet:

Bispen har været i kongens mynde for thend beætning, som vi haffde gjort oss elskelige her Offue Lunge, ridder, wor mand och råd på Stalduiig gård og gives nu kvit løs og fri for denne besætning.

Brevet til Ove Lunge er dateret 24. sep-

tember 1531. Vi Frederik gøre vitterligt at hr. Offue Lunge ridder, vor mand råd og embedsmand på vort slot Åstrup har stillet os tilfreds for, hvad han har oppebåret af Stalduiig gård og gods, siden vi kom til Rigets Regimente.

Begge breve er underskrevet dominus rex per se, hvilket vil sige at kongen selv har behandlet sagen, formentlig fordi det drejede sig om Jørgen Friis, som han hele tiden var på vagt overfor, specielt i pengesager.

Når kronen samtidig med kvittering til Jørgen Friis giver en kvittering til Ove Lunge, må det være fordi kronens eventuelle ansvar som panthaver er ovre.

Grunden hertil må være at godset er frit, og da Plov og frøkenskatteregisteret fra Åbenrå amt for adelens gods nævner Oue Vincentz arvinger i 1543, må man gå ud fra, at det endelig lykkedes ham at komme i besiddelse af godset som ejer og beholde det så længe han og hustruen levede. Hun døde 1543, som den sidste.

Christiern IIs dom er interessant på mange områder:

Den afgiver formentlig bevis for, at Christian IIs landslov har været i kraft.

Den afgør det processuelle spørgsmål, at adelens værneting i livs og æressager var rettertinget.

Den henviser den ved det urigtige værneting anlagte sag til det rigtige.

Den træffer en afgørelse, der ligger uden for danske domstoles kompetence, idet man i modsætning til Jydske lovs I 37 lader afgørelsen træffe ved personens værneting og ikke ved godsets, der hørte ind under den slesvigske landret.

Herom henvises til Skandia bd. VII og bd. 30, samt Historisk Tidsskrift 12. Rk. bd. 2.

Henvisninger iøvrigt:

K. Erslev: Frederik 1stes Danske Registranter p. 3, 290.

Falkenstjerne og Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger, p. 424.

D.B.L. Trap. Danske Slotte og Herregårde.

Bebyggelsen Blæsborg i Ketting sogn

Fhv. gårdejer Jørgen Bromand, Ketting, har fundet en del ældre materiale frem om Blæsborg og har især interesseret sig for Blæsborg-møllernes historie.

Når man idag betragter den byggevirksomhed, som foregår på Bromark mellem Augustenborg og Blæsborg, hvor der rejses rækker af beboelseshuse, så der opstår et nyt Blæsborg, så går tankerne tilbage til det »gamle Blæsborg« og dets historie.

Det oprindelige navn for denne bebyggelse var Vrangholm, som nævnes fra Ketting kirkebogs begyndelse og må gælde det hele nuværende Blæsborg, da der boede flere familier der. Senere gælder navnet Vrangholm kun det nærmest Augustenborg beliggende innersted, nu Blæsborg 1., som almindeligt kaldes Brosned. De andre bebyggelser på Vrangholm har efter møllens oprettelse fået navnet Bleshøj, som senere blev til Blæsborg¹. I følge »Sønderjydske Stednavne«, udgivet af Stednavneudvalget, betyder navnet Vrangholm en vrang holm = skæv holm, og navne som Bleshøj og Blæsborg hentyder til højtbeliggende steder. Vrangholm skrives senere oftest som Wrangholm.

En herregård for elleve bøndergårde

På Johannes Meiers kort af 1649 findes hverken den lille by Vrangholm eller møllen på Blæsborg. I Danckwerths »Landesbeschreibung« af 1652 omtales ej heller byen Wrangholm eller møllen på Blæsborg. På den

tid var den ikke oprettet endnu. Derimod findes Bro vandmølle på kortet, hvilket ikke er tilfældet med Osbæk vandmølle.

De fire kådnersteder og et innersted på Vrangholm er, i følge Chr. Knudsens optegnelser oprettede på kobbegrund², og det er nærliggende at antage, at de er oprettede i forbindelse med nedlæggelsen af de elleve bøndergårde i Stavensbølle, som hertug Ernst Gynther på Augustenborg lod nedlægge i årene 1660–1668 for at oprette Augustenborg herregård på deres jorder. De nye kådnersteder blev oprettet på den vrang = skæve holm mellem vejen til Ketting og skellet langs med Bromark.

Fire kådnere på Vrangholm

I en fortegnelse over kådnere i Stavensbøl fra 1668–69 nævnes atten sådanne, og som de fire sidstnævnte anføres Jens Hansen, Jørgen Duus, Christian Bøttker, som hver betaler i jordafgift ærlig 12 skilling. Som den sidste nævnes Thomas Møller, der til majdag skal betale af møllen 30 rigsdaler³ og for en ørtig land 3 rigsdaler⁴. Her genkendes med sikkerhed de nyoprettede kådnersteder med møllen. I en senere fortegnelse over kådnere i Augustenborg 1712, nævnes kun elleve kådnersteder, medens de fire kådnere på Vrangholm nu nævnes under byen Bro. De er således, antagelig ved byen Gunstrups nedlæggelse i årene 1686–89 og oprettelse af mejerigården Gunstrup, blevet tillagt byen Bro's jorder, som de gør det endnu. Ældre folk fra Blæsborg ved at fortælle, at deres

1. 1702 nævnes som copulerede (viede) Hans Petersen og Anne Marie Christians af Bleshøj.

2. Christian Knudsen 11. side 195.

3. Landsarkivet i Åbenrå: act. 89.

4. Acta C. 4. Augustenborgs distrikter, nr. 180 og 181.

forfædre har udført hoveritjeneste på gården Gunstrup.

Den lille by Vrangholm bestod oprindeligt af det nærmest Augustenborg beliggende innersted, det nuværende Brosned, og de fire kådnersteder, som er blevet til 3 husmandssteder tilhørende familierne Hansen, Grøn og Nielsen samt Blæsborg møllested. Et andet innersted, som nu tilhører vognmand Hans Tækker, er først oprettet i slutningen af 1700-tallet.

Led og ledhuse

På Brosned ejes husmandsstedet nu af handelsmand Carl Iskov Matthiesen, og på toften har Dansk Esso oprettet en servicestation. Brosned har oprindeligt været et såkaldt ledhus mellem Bro og Stavensbøl marker. Før byens jorder i slutningen af 1700-tallet blev udskiftet, var der hegn omkring hele bymarken, og ved de mest befærdede veje var der anbragt et led i hegnet. Ved disse led var der ofte opbygget et ledhus, så at dets beboere kunne åbne og lukke ledet for vejfarende. Sådanne ledhuse fandtes i Ketting sogn, og ligedes ved Egenmølle, hvor »Groffes sted« menes at have været et ledhus. På Rumohrsgårds mark, ved udkørselen af Ketting by, lå også et sådant. Ved Blegebæk lå »Rakkerledet«, opkaldt efter rakkerstedet der. Mellem Ketting og Bromark lå ved vejen til Bro »Gammelled«, og ved skellet mellem Sebbelev og Kettingmark var der et led ved Kalvehave, som kaldtes »Pers led«, Broled er i folkemunde blevet til Brosned, som udtales Brosnej.

Ejerne af de tre nævnte kådnersteder har i almindelighed været beskæftiget med et håndværk og har drevet deres lille landbrug ved siden af. Ved Augustenborg herregårds udstykning i 1924 fik de tillægsjord og blev til almindelige husmandsbrug på 15–20 tdr. land.

På Christian Grøns ejendom har hans slægt siden kådnerstedets oprettelse haft de-

res virke indtil 1972, da Augustenborg kommune købte ejendommen til udvidelse af bebyggelsesområdet ved Blæsborg.

Rækken af beboere på ejendommene på Blæsborg kan føres tilbage til disses oprettelse omkring 1668. Mest interessant er selve møllestedets historie.

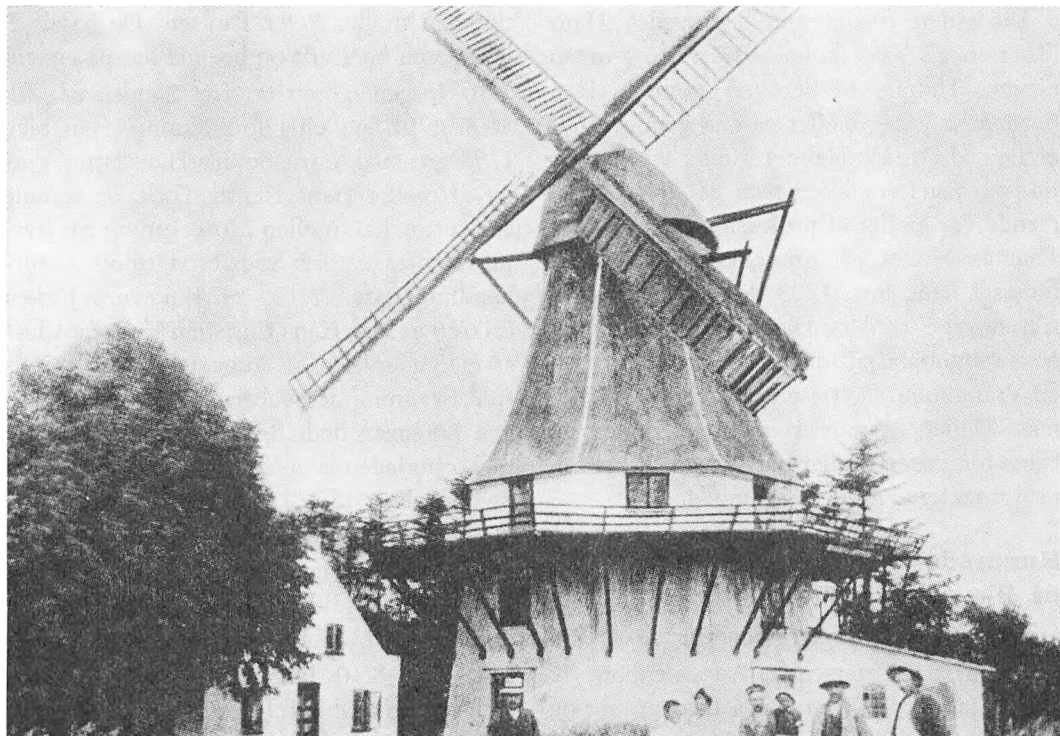
Den gamle vandmølle ved Osbæk

Til Blæsborg mølles historie hører beretningen om dens forløber, den gamle vandmølle ved Osbæk mellem Augustenborg og Sebbelev. Det er ret vanskeligt at finde historiske kendsgerninger om denne vandmølle. Den findes ikke omtalt i skatteregistre for de kongelige møller på Als gennem 1500-tallet, som det er tilfældet med Bromølle, Egenmølle og Lillemølle her på egnen. Den findes ej heller på Johann Meiers meget udførligt tegnede Landtecart von dem Furstenthum Sonderborg af 1749, som det er tilfældet med de nævnte møller Broemøhl, Eckenmøhl og Lutkenmøhl. Men desto mere sandsynlig er rigtigheden i de overleveringer, som i folkemunde er bevaret fra slægt til slægt om »den gamle vandmølle ved Osbæk«.

Den tidligere krokone i Sebbelev Anne Marie Hansen, født Vogt (9.4. 1863 – 28.3. 1947), boede på sine ældre dage i mange år i Osbæk. Hun var datter af snedker og kromand Peter Hansen Vogt i Sebbelev og havde i hele sin tid som barn og unge pige i kroen og senere som krokone haft rig lejlighed til at høre, hvad datidens landbrugere og kådnere drøftede og aftalte under deres mange sammenkomster i kroen. Hendes store interesse for byens anliggender og medmenneskernes skæbne gjorde, at hun kunne huske meget fra den tid. Hun kunne fortælle om tidligere tiders interessante begivenheder fra byen Sebbelev og Osbæk.

Anne Marie Hansen har fortalt mig følgende:

Oprindeligt har der kun været en smal og

Blæsborg Mølle. Billedet er lånt fra Hans Linow og Jens Lampes bog: »Møller på Als«. Foto R. Reich.

mangelfuld vej fra Stavensbøl gennem Osbæk til Sebbelev. Men da hertug Ernst Gynther omkring 1660–70 lod slottet og herregården bygge, blev der anlagt en bedre vej til sandgraven ved Osbæk, hvorfra materialer til byggeriet hentedes. Ved opfyldning af vejen over bækken opstod der øst for vejen et opdæmmede areal. Vandet fra bækken dannede her en mindre sø og gav mulighed for anlæg af en vandmølle. Samtidig blev der fra Stavensbøl udlagt tre nye kådnersteder ved Osbæk, syd for bækken, som danner skel mellem Stavensbøl og Sebbelev bymarker. På et af disse kådnersteder, som nu ejes af Jacob Matthiesen, har møllen ligget. Vandmængden, som har været til rådighed, har givetvis været begrænset, og derfor lod hertugen også anlægge en vindmølle på det højtbeliggende Vrangholm. Da vandmøllen ved Osbæk senere blev nedlagt, blev der anlagt fiskedamme i det inddæmmede areal.

I den første vindmølle på Vrangholm læses: »Anno 1667 den 14. april blev møllen færdig«, hvilket sikkert er dens oprindelsestid. Denne mølle, som var en stubmølle, har stået noget nærmere familien Nielsens husmandssted, efter fortælling kun ca. 20 meter derfra ved vejen ned til Bro. Den var bygget af hertug Ernst Gynther, som har bortforpagtet den. Omegnens indbyggere har været tvangsgæster på møllen, idet de skulle lade deres korn formale her, imod at mølleren beholdt 1/20 del af kornet som betaling for formalingen. Oprindeligt har der kun været 2–3 tdr. land til møllestedet, ligesom til de tre nabosteder. Møllens beliggenhed på den omblæste høj på Vrangholm foranledigede, at stedet blev kaldet Blesehøj og siden efterhånden Blæsborg. Omkring 1860 bliver kun ejendommen Brosneg kaldt Vrangholm, de andre steder kaldes Blæsborg.

I Ketting kirkebog kan man læse:

1864 den 5. februar begravedes Hans Momsen på Vrangholm, 10 år. 1674 of 75 nævnes Thomas Møller ved Aasbech. Han har måske været møller på den gamle vandmølle ved Osbæk. Navnet Møller var i ældre tid som regel et sikkert tegn på, at vedkommende var møller af profession. 1687 findes Thomas Møller på Vrangholm, da en søn fødtes i hans hus. 1705 døde Asmus Henriksen, og 1706 blev Hans Jørgensen Møller på Vrangholm gift med Kirsten Asmussen på Vrangholm. De tre nævnte personer Thomas Møller, Asmus Henriksen Møller og Hans Jørgensen Møller har formodentlig været forpagtere på Blæsborg mølle.

Hundrede års forpagtere på Blæsborg mølle

Som senere forpagtere kendes:

1. Christian Petersen fra Augustenborg fik den 2. januar 1722 møllen i forpagtning og vedblev som forpagter til 1734.

2. Thomas Jessen fra Sønderborg fik den 25. juni 1734 møllen i forpagtning på livstid. Han blev i 1736 gift med Anne Marie Møller fra Lillemølle i Notmark sogn. Han drev selv møllen til 1740 og lejede den derefter ud, da han 8. august 1741 overtog begge de kongelige vindmøller ved Sønderborg i arveforpagtning for en årlig afgift på 437 rdlr. Thomas Jessen blev stamfader til familien Jessen på Majbølgård.

3. Peter Paulsen var møllersvend på Blæsborg 1737, da han blev gift med Kathrine Petersdatter, begge af Sønderborg. 1740 var han møller på Blæsborg, da hans søn Thomas blev døbt, holden af Thomas Jessen.

4. Rasmus Hansen forpagtede møllen af Thomas Jessen den 17.3. 1740. Han synes at have været ugift, boede senere i Bro, hvor han døde 1765.

5. Hans Henrik Fock blev 4.6. 1776 arveforpagter af møllen på livstid. Han var født 1715 og døde 1794 i en alder af 79 år. Han blev 18.7. 1754 gift med Karen Petersdatter af Blæsborg. Hun er måske en datter af den

tidligere møller Peter Paulsen. De havde 8 børn, som blev gift og boende her på egnen.

6. Jørgen Lorenzen fra Sundsmark fik 30.8. 1792 møllen i forpagtning. Han blev 1794 gift med Marie Sophie Hansdatter, datter af møller Hans Henrik Fock, og samme år overtog han møllen i forpagtning for livstid. Som taksatorer ved forpagtningens forhandlinger den 3.12. 1794 nævnes Jørgen Eriksen af Bro, Hans Christian Hansen, Christian Frederiksen af Augustenborg og Godfred Brynning af Sebbelev. Men møller Jørgen Lorenzen døde 14.4. 1812, 49 år gammel, efterladende enken og tre ukonfirmerede børn. Den 15.4. 1812 ansøger enke Marie Sophie Lorenzen hertugen om tilladelse til at beholde møllen endnu i syv år efter hendes mands død, indtil børnene var konfirmeret, og 18.3. 1813 får hun denne tilladelse. År 1819, den 8.10, bliver boels- og synsmænd Hans Henrik Ohlsen i Ketting beskikket som forvalter af møllen, og ved takseringen ansattes møllen til 1510,22 rigsdaler. I forhold til takseringen den 2. januar 1722, da den takseredes til 119,18 rigsdaler, blev der således 1311,40 rdlr. at udbetale til enke Marie Sophie Lorenzen. Men en opgørelse af hendes forskellige kreditorer, som har prioritet i møllen, viser, at hun skylder 1358,17 rdlr. Da møllen til 1. maj 1820 atter skulle bortforpagtes var der 21 ansøgere, som bød fra 140 til 300 rigsdaler årligt for en forpagtningstid på seks år.

Dybbølmølleren kom fra Blæsborg

7. Nicolai Petersen Skytt fra Nybøl fik forpagtningen fra 1. maj 1820 for 310 rdlr. årligt for en forpagtningstid på seks år. Til møllen hørte endnu som tvangsgæster samtlige indbyggere i Augustenborg, Sebbelev, Ketting og Bro og fra 1.3. 1823 var også Gunstrup kommet med, alle mod at afgive 1/20 af kornet for formalingen. I 1828 klager møller Skytt til hertugen, at en del bønder lader deres korn formale på vandmøllen

ved Egenmølle, og den 13.12. idømmes bøn-8derne en erstatning til Skytt på hver 12 rigbdlr. 8 skil. sølv og en bod til hertugen på 4 rbdlr. sølv mønt. Derpå indsender de tre kommuneformændere i sognet Andreas Grav i Sebbelev, Hans Elley i Bro og Mathias Hansen Møller i Ketting den 30.12. 1828 en ansøgning om at blive fritaget for møllepligten, men ansøgningen blev afslået.

Den 28.3. 1832 fik møller Skytt forpagtningen udvidet seks år frem for 250 rdlr. cour. eller 400 rbdlr. sølv. årlig i afgift.

Ved licitation den 4.12. 1857 blev møllen overdraget møller

8. Jørgen Hansen fra Dybbøl i forpagtning fra 1.5. 1838 til 1844. Han blev siden den velkendte møller på Dybbøl Mølle, som både i 1849 og 1864 fik sin mølle skudt i grus. Han var født 1814 og døde 1897.

En ny mølle fra Flensborg

9. Peter Mathiesen fra Ulkebøl overtog forpagtningen af møllen 1844 til 1850. Han var født 1806 i Ulkebøl og var gift med Christine, født Jessen, født 1812 i Sønderborg. Han har formodentlig genforpagtet møllen til

10. Martin Rehnberg Thomsen, for i Ketting kirkebog læses: Den 18.9. 1848 viedes Martin Rehnberg Thomsen, ungkarl og mølleforpagter på Blæsborg mølle til Charlotte Justine Moltum, 20 år, datter af tømmermester Søren Mikkelsen Moltum i Haderslev.

11. Peter Thomsen, bager på Augustenborg, tiltræder forpagtningen den 30.4. 1850 på seks år imod betaling af 520 rigsbdlr. årlig i forpagtningsafgift. Omegnens beboere hørte endnu som tvangsgæster til møllen. Da Blæsborg mølle var hertug Christian August's ejendom blev den ifølge Cessionsacten af 30. december 1852 overtaget af den danske stat. Den forvaltedes af kongelig husfoged H. Hornemann på Augustenborg under ministeriet for hertugdømmet Slesvig. Ved den tid stod endnu den gamle stubmølle,

som sikkert har været forældet og medtaget. Forvaltningen har indset nødvendigheden af at oprette en ny og større mølle, og lod møllebygger Jørgen Hansen fra Asserballe i 1854 flytte en hollandskbygget vejrmølle fra omegnen af Flensborg til Blæsborg og opbygge den på dens nuværende plads. Den nye mølles vindfang var på 38 alen og den var med selvkrojer og selvsvikker.

Auktion over den nye vejrmølle

Tirsdag den 21.11. 1854 afholdtes på husfogdens kontor i Augustenborg, i henhold til ordre fra ministeriet, auktion over den nye vejrmølle på Blæsborg. Møllestedet var ved tre gange avertering i bladene Berlingske Tidende, Flensburger Zeitung, Dannevirke og Sønderborg Ugeblad samt ved kundgørelse i otte alsiske kirker, blevet udbudt til salg, enten til ejendom, arveforpagtning eller tidsforpagtning, på tre-seks år. I betingelserne, som var udlagt til efterretning på husfogdens kontor, bemærkedes, at i den nye mølle var indrettet rugmølle og grubbeværk, og det tilhørende våningshus var på 14 fag, laden på 4 fag, alt inventar medhørende og et jordtilliggende på 3 tdr. land.

En hestemølle skulle den nye overtager indfri med 30 rigsdaler til ejendom med ret til grynformaling. (Det har antagelig været en af datidens boghvedemøller). Ved overtagelse af møllestedet til ejendom skulle køberen betale halvdelen af købesummen ved tiltrædelsen den 1.5. 1855. Resten af købesummen kunne blive stående i ejendommen på første prioritet og 4 % rente og halvårlig opsigelse. Ved overtagelse i arveforpagtning ville forpagteren erholde rettigheder efter circulere af 29.11. 1783 og skrivelse af 14.4. 1827. Til enhver forandring af besidder skulle der søges kongelig konfirmation på overdragelse, samt ydes en årlig canon på 50 tønder byg, leveret i naturalier. Af købesummen ved arveforpagtning skulle der betales $\frac{1}{3}$ til 1. maj 1855, næste trediedel til

november 1855 og sidste trediedel til 1. maj 1856.

Ved tidsforpagtning skulle afgiften hvert år betales 1. maj og 1. november, første gang 1. november 1855. Som sikkerhed skulle forpagteren deponere 4 % kongelige obligationer til et beløb af 800 rigsdaler. Forpagteren kunne ikke overdrage forpagtningen til andre, og de 300 rigsdaler for hestemøllen skulle betales som ved ejendomsoverdragelse. Der forbeholdes sælgeren ret til approbation i seks uger. Alle omkostninger betales af overtageren. Der forlangtes ved salg til ejendom 10 000 rigsdaler og ved arveforpagtning 5 000 rigsdaler rigsmønt.

Den nye ejer tabte 200 rdl.

Ved auktionen den 21.11. 1854 bød møller Martin Thomsen, Blæsborg, 7 700 og møller Christian Jørgensen, Asserballe, 7 600 rdlr. for overtagelse til ejendom. Til overtagelse i arveforpagtning bød købmand og brænderiejer H. Otzen på Augustenborg 4 500 og snedker N. Petersen, Sønderborg, 4 100 rigsdaler, begge med den årlige canon på 50 tdr. byg. Tilbudene blev disapproberede og en ny auktion afholdtes den 13. februar 1855. Her blev nævnte H. Otzen på Augustenborg højstbydende for møllestedet til ejendom med 7 700 rdlr. Grynmøller Christian Jørgensen fra Asserballeskov tilbød 6 200 rdlr. i arveforpagtning og den årlige canon på 50 tdr. byg. Den kongelige husfoged H. Hornemann anså det sidste tilbud som mest fordelagtig og anbefalede det til ministeriets approbation. Men ved den tid begyndte myndighederne at tilstræbe en ændring fra det gamle arvefæste til selveje, og møllestedet solgtes til købmand H. Otzen. Denne solgte det året efter til

12. Mathias Hansen Pørksen for 7 500 rdlr. Han var født 1815 i Møgeltønder. I de mellemliggende år var Henrik Jensen fra Mølby ved Sønderborg bestyrer af møllen, han afløste Peter Thomsen. Pørksen byggede

det nye stuehus og en staldlænge ved den nye mølle. Han var gift med Arnoldine Gurline Christine, født Ohlsen, født 1824 i Sønderborg.

13. Mads Davidsen købte Blæsborg mølle den 11.6. 1861. Han var født på nabogården »Lykkegaard« den 10.7. 1832, søn af boelsmand Mads Davidsen og hustru Anna Cathrine, født Grav. Han nedstammede fra slægten Davidsen fra Lambjergskov. Den 23.8. 1857 blev han gift med Marie Elisabeth Knudsen, født 13.4. 1833, datter af kromand Johan Peter Knudsen og hustru Christine Margrethe, født Frost, i Ketting. I 1873 købte møller Mads Davidsen 15 tdr. agermark til møllestedet af gårdejer Christian Paulsen i Bro, hvis ejendom blev nedlagt. Der blev opført større landbrugsbygninger og en tilbygning til møllen, hvor der indrettedes boghvedemølleri.

Blæsborg mølle får motor

14. Sønnen Johan Peter Davidsen overtog møllestedet 1899. Nu blev der indlagt motor-kraft til brug i vindstille perioder, og boghvedeformalingen blev moderniseret. I året 1908 arvede han »Lykkegaarden« efter sin farbroder Andreas Davidsen. Gården var i nogle år bortforpagtet og solgtes 1913 til Andreas Krogh fra Majbøl. Under krigen 1914–18 fik boghvedemølleri et vældigt opsving, da mange landmænd igen forsøgte at dyrke boghvede. Under den strenge rationering af levnedsmidler søgte mange af egnens beboere til Blæsborg mølle for at få lidt mel eller gryn med hjem i deres poser. Peter Møller, som han almindeligt kaldtes, blev længe efter rost af mange folk for hans hensynsfulde hjælp. Såvidt det var ham muligt, fik de alle noget med hjem.

Efter 1920 blev der indlagt en 20 hk dieselmotor, og der byggedes nye landbrugsbygninger, men efter at Sønderjylland var blevet forsynet med elektricitet, og der på mange gårde blev indlagt en malekværn, gik

det stærkt tilbage med mølleriet. Imidlertid havde den ældste søn Mads Davidsen købt Hans Christian Petersens korn- og foderstof-forretning ved Asserballe st., og mølleriet på Blæsborg mølle blev nu i samarbejde med sønnens forretning benyttet til fremstilling af rugmel til omegnens bagere.

Efter Johan Peter Davidsens død 2.2. 1926 førte en yngre søn

15. Peter Davidsen mølleriet videre, men vindmøllernes tid gik imod afslutningen. Vind og vejr havde i tidens løb slidt på møllen. En vinge blæste ned under en storm og den sidste vinge blev 1938 solgt til Visby mølle. Møllestedet solgtes 1940 til landmand Hans Rasmussen Hansen fra Asserballe, og møllen blev nedbrudt i 1942. Ejendommen drives nu som husmandsbrug.

Sålænge møllen var velholdt, var den en pryd for landskabet; den må vi nu undvære. Det sidste kapitel er skrevet i den 300-årige mølles historie.

Familienavnet Bleshøj

Egnens fremragende lokalhistoriker Chr. Knudsen fortæller:

Hertug Frederik Christian 1. (1721–1794) var en ivrig bygherre, som byggede ridestalden 1764, den nuværende slotsbygning 1770–76, samt Palæet 1780 og ombyggede Ketting kirke 1772–73. En bygmester og snedker fra Bleshøj, som hertugen brugte ved palæets opførelse, hed Hans Peter Fram. Denne mand var ført på Angel og boede på

Blæsborg, som dengang kaldtes Bleshøj, på det kådnersted nærmest møllen. Det er nu artikel 19, som Hans Carl Nielsen ejer. Dette sted overlod Hans Peter Fram til sin søster, og da han var en meget duelig mand, fik han tilladelse af hertugen til at opføre et hus på enden af en ager ved vejen, der går til den nye dæmning. (Det vil sige på den nedre ende af Stavensbølgade). De fleste huse på denne side af gaden er for det meste i Frederik Christians tid opført på en agerende.

Fordi Hans Peter Fram var fra Bleshøj, benævnedes hertugen ham altid: »Hans Peter fra Bleshøj«, hvilket navn Hans Peter Fram optog med en lille forandring til Bleshøj. Han havde to sønner, hvoraf den ene fik faderens sted i Augustenborg. Den anden søn, som hed Cajus Bleshøj, blev urmager i Egen og havde seks sønner og blev stamfader til den velkendte urmagerfamilie Bleshøj i Nordborg, Notmark, Sønderborg, Gråsten og Svendborg.

Kilder:

Foruden de anførte optegnelser af Christian Knudsen og studier i Ketting kirkebøger er på Landsarkivet i Åbenrå benyttet: Augustenborg herreds skyld- og panteprotokol – Acta C. 4. De hertuglige augustenburgske distrikter nr. 178 til 185 – og nr. 373: Vindmøllen på Blæsborg. Jordebøger fra Gammelgaard, Rumohrsgaard og Augustenborg 1668/69 – 1686 – 1712 – 1733 og 1751.

Hans Linow og Jens Lampe: Møller på Als.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

AF TORBEN GLAHN

En franskmands rejseskildring af Sydslesvig 1702.

I 1702 sendte England en ung mand, James Vernon, som envoyé til Danmark med brevskaber til kongehuset. I Vernons følge var en franskmænd, Lacombe de Vrigny. Han var en vågen og skarp iagttager, og hvad han så og oplevede nedfældede han i en dagbog, som han senere udgav under titlen: »Relation en forme de journal d'un voyage fait en Danemarc à la suite de Mr. l'envoyé d'Angleterre«. Fra en oversættelse af det sønderjyske stof, som Nordslesvigsk Søndagsblad har bragt i 1914, gengiver overbibliotekar Torben Glahn, København, her de afsnit, der har relation til Sydslesvig.

I midten af april 1702 tog forfatteren fra Hamborg. Om selve befordringen fortæller han:

Det var en postvogn, en kærre på fire hjul. Det var en af de besynderligste vogne, man kan se. Man sidder på et gennemhullet træsæde, og der er kun plads til en på sædet; dertil er disse småvogne så smalle, at man ofte risikerer at slå en kolbøtte, og det sker kun alt for tit. Og så er kærren så kort, at der efter mit sæde og tjenerens knap var plads til en kuffert. Man betaler en halv rigsdaler pr. mil for vogn og to heste, men kommer hurtigt frem, da man kan køre hele natten. . . .

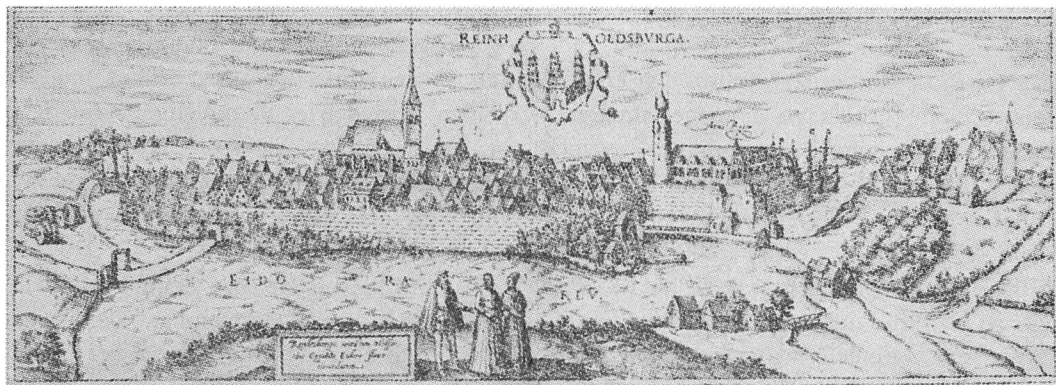
Disse småvogne går altid i rask trav, da de skal gøre en mil i timen, hvilket er 2 franske »Lienes« eller 5 gode engelske »Miles«. Imidlertid kører man i Holsten ikke så rask, da der er så mange sten i vejene, og

dette har måske været årsag til landets navn. . . .

Til Rensborg kom jeg først klokken 8 om morgenen langfredag den 14. april. Det er en fæstning og en af de stærkeste i hele Danmark; under gudstjenesten er der ingen adgang til byen. Jeg fandt den første vindebro oppe, og en skildvagt ved foden af esplanaden sagde mig, at jeg ikke ville blive indladt før klokken 11^{1/2} efter kirketiden. Da det var meget koldt og jeg gerne ville skynde mig, bad jeg en soldat, som var på den anden side af vindebroen, at gå til kommandanten, der var i kirken og melde, at en kurer fra den britiske majestæt til kongen af Danmark ønskede at komme igennem byen. Kommandanten var så elskværdig at give ordre til at lade mig passere, broen blev hejset ned, og en løjtnant med en vagt indfandt sig for at lade mig ind. Der var 25 mand, og han lod dem præsentere geværet.

Fæstningsværkerne er meget smukke. Det var et nyt, meget udstrakt værk, som jeg kom ind ad, og som man kaldte Nystaden. Der er flere bastioner med opmuret fod, vel-forsynede med kanoner, en bred grav og en meget smuk esplanade og overalt palissader af svært tømmer.

Dette anlæg er som sagt meget omfattende. Jeg så næsten ingen huse der, men svære, helt nye murstensbygninger; det er magasiner. Guvernøren har også sit hus der, og man stræber efter at få resten bebygget ved indkaldte nybyggere. Der er der også en kirke for garnisonen. Jeg kom forbi hovedvagtten, hvor jeg talte 130 musketter. Man sagde mig, at der var en garnison på 2200 mand.

Rendsborg 1588.

Jeg måtte over en anden bro for at komme til den gamle by, hvis bastioner ikke er så smukt opførte som nystadens, men for øvrigt ser de ud til at være i god stand; de er græsklædte. Jeg måtte vente en halv time på en ny vogn og rejste så til Flensborg, som er 7 mil fra Rensborg. Da jeg kom til porten, spurgte den vagthavende officer mig, om jeg var den engelske kurer, som nylig var ankommen, lod broen gå ned og ønskede mig en lykkelig rejse.

Uagtet landet, som jeg kom igennem, så godt nok ud, var der dog store hede- og sumpstrækninger, især ved Rensborg, hvor Ejderen udvider sig og danner mosedrag, som forøger fæstningens styrke; men der findes hverken træer eller krat i omegnen, som har et trist udseende. Jeg havde på højre hånd Slesvig by og slottet Gottorp, som ligger i et landskab, der på afstand forekom mig meget smukt og fuldt af skovbevoksede høje; man siger, at det er et i alle henseender henrivende sted. Jeg kom ikke til Flensborg førend klokken 8 om aftenen, helt gennemblødt af regnen, som jeg havde haft lige imod mig hele tiden, og som min kappe ikke havde kunnet holde ude.

Flensborg ligger helt inde i en bugt af Østersøen, som danner en udmærket havn, hvor de største skibe kan finde læ i al slags vejr og lægge til lige ind ved husene. På torvene dertilands har de på en høj stolpe

en mandsfigur, som holder et sværd i den venstre hånd og et jernris i den højre; de siger, at det forestiller retten. Men hvis jeg var herskeren, ville jeg fjerne riset, som tyder på en Roboams regering, og jeg ville anbringe en vægtskål i en kvindes hånd for at fremhæve, at retten ikke blot skal være streng, men også vis og retfærdig. Mod land-siden er byen omgivet af betydelige højder, som skærmer mod vindene og giver overflod på ferskvandskilder; jeg talte flere i garderne og lagde især mærke til en, ved hvilken der var en Bacchus, som udsprøjtede vand på mange steder.

De byer her i landet, som ligger lige ved havet eller på steder, som er bekvemme for handel, er de bedst befolkede og de rigeste; man bliver der bedre modtaget i gæstgiverierne end inde i landet, hvor man ikke kan få en god vin. Men der må mangle meget i, at disse lande er befolkede i forhold til deres udstrækning, eller ville kongen af Danmark være en af de mægtigste fyrster i Europa, når man kun ser på landenes størrelse. En højstillet person, som nøje kender dette lands virkelige tilstand, har forsikret mig, at Holsten, Jylland og øerne ikke indeholder mere end totusinde og nogle sogne. Jeg tror imidlertid, at der må være flere; de bedste forfattere er enige om at sætte omkring 950 sogne i Jylland og 280 i hertugdømmet Slesvig, de regner kun 350 på Sjælland – hvil-

ket allerede gør 1580, foruden sognene på Fyn, som beløber sig til ikke mindre end 200, og så de andre øer; desforuden er der Holsten, som forholdsvis er meget stærkere befolket end kongen af Danmarks øvrige lande. Ellers skulle det, hvis man holdt sig til det første overslag, findes, at kongeriget Irland er meget bedre befolket end kongeriget Danmark nu, hvad jeg vil have svært ved at tro; thi man regner i Irland 2308 sogne, som almindelig er større end de danske, 93 byer, af hvilke flere er meget betydelige, og nogle hundrede slotte.

Jordbunden er meget god over alt i Danmark, men der mangler arbejdskraft; muligen opmuntrer regeringen ikke nok udlændinge til at komme og bosætte sig her, sådan som Holland og andre lande, hvor man nyder fuldstændig samvittighedsfrihed og hvor en fremmed, som besidder nogen driftighed, finder lige så megen beskyttelse, som de, der er fødte på stedet.

Landet nær ved Flensborg kaldes Angel eller Angelland, som var stammelandet for de angelsaksere, der erobrede Storbritannien, og det er denne egn, som man med rette kan kalde Gammel-England.

Efter at have hvilet mig en time, medens jeg ventede på vognen, tog jeg af sted til Haderslev den samme aften klokken 9, skønt natten var meget mørk og vejret afskyeligt, og da jeg uheldigvis havde fået dårlige heste, som måtte holde hvil undervejs og vejene var dårlige, kom jeg ikke til Haderslev førend den næste dag, lørdag formiddag klokken 10 . . .

Derefter gik rejsen videre til København, og først flere måneder senere nåede franskmændene i september påny til Sønderjylland. Denne gang gik rejsen over Tønder:

15/9 1702: Vi rejste fra Tønder klokken 8 om aftenen og afventede i landsbyen Lindholm ved Husum landevej, at månen skulle komme op; vi kom imidlertid ikke videre før end klokken fem om morgenen. Landet, som man kommer igennem, er fladt og me-

get frugtbart, fuldt af smukke græsgange med meget kvæg. Der er nogle heder, hvor man skærer tørv, thi skov er her lige så sjælden, som den er almindelig i nord og i øst af provinsen Slesvig. Her begynder landsbyerne at blive meget store, og vi kom nær forbi en, som er næsten en halv mil lang.

Vi kom henvend klokken 8 om morgenen til Bredsted den 16. september. Det er en stor flække eller landsby, som hører under kongen af Danmark. Den er meget renlig og helt bygget af mursten, hvilket i forening med det flade land, hvor den ligger, minder meget om Holland.

Vi bedede kort i en kro, hvis ejerinde er tante til hr. de Jessen, kongen af Danmarks gehejmeråd, som nu er i Hamborg, for tiden i unåde; og han er født i dette hus, søn af en god bonde. Furmanden eller vognejeeren, som kørte mig fra Bredsted til Husum, hed Jessen og sagde, at han var kødelig fætter til hans excellence, som for øvrigt slet intet har gjort for sine slægtninge og næppe vil kendes ved dem, vigtig som han er; han har altså som så mange andre bekræftet ordspøget: *Asperius nihil est humili dum surgit in altum* (ingen er mere hoven end den lavtstillede, når han kommer i vejret). Man regner 5 tyske mil fra Tønder til Bredsted og 2 fra Bredsted til Husum, hvor vi ankom klokken 11 om formiddagen.

I Husum gik vi op til slottet og så, at haven er meget i forfald, fordi hertugen af Holsten, hvem den tilhører, har for mange huse til at kunne holde dem vedlige alle. Jeg var henne at se kirken, som er meget net, men jeg fandt ingen latinsk indskrift undtagen en under et maleri, som fremstillede et emne fra testamentet. Den indeholdt: »Fyrst Adolph, som blev kaldet til biskop i Lybæk etc. har rejst dette gravmæle til minde om sin kansler Johan Schultz, formedelst hans dygtighed og de tjenester, han har ydet ham«, og lige overfor har en af hertugens sekretærer sin grav.

Vi så nær ved Husum to små fartøjer til ankers, hvoraf det ene var en fransk kaper på 10 kanoner og 60 mand og det andet et engelsk koffardiskib, ladet med hør, som den havde taget nær ved øen Nordstrand, men da en engelsk fregat havde gjort jagt på den, havde den søgt ind i bugten ved Husum og vovede ikke at gå ud af frygt for at blive taget; orlogsmanden kunne ikke gå længere ind for den flade strands skyld. Imidlertid fortalte man, at egnens folk havde truet kaperen med at tvinge ham til at gå i land, fordi han generer deres handel, og man mente, at han ville blive nødt til at vende hjem med sit mandskab over land og abandonnere sit skib. Men jeg har siden hørt sige, at han var sluppen ud og var kommet til Hamborg, hvor han havde solgt sit skib.

Landet omkring ligner meget Ejdersted, det vil sige, at det er fladt, gennemskåret af kanaler, meget fedt og frugtbart. Gårdene berører hverandre fra alle sider, og der er kun et pistolskud fra den ene til den anden, så at de udgør ligesom en fortsat landsby foruden de store landsbyer og flækker, som man ofte kommer forbi. Der er en og en halv mil fra Husum til Frederiksstad, og den samme vogn fra Bredsted kørte os der-

hen efter at have holdt hvil en lille tid i Husum, hvors vi spiste til middag.

Frederiksstad er bleven grundlagt af Frederik, hertug af Holsten, som befolkede den med hollændere, hvilke han gav store privilegier. Den er beliggende ved en lille flod kaldet Trene, som nær herved falder i Ejderen. Trene er ikke meget bred, men ved flodtid kan den besejles af både og småskibe på 50 tons. Jeg troede, at jeg var kommen til en hollandsk by eller landsby, og virkeligt tog jeg ikke meget fejl, eftersom største delen af indbyggerne er hollændere af herkomst.

Alle husene her er helt byggede af mursten på hollandsk maner. Vinduesskodder og døre malede med forskellige farver; bislag, rækværk, ja, lige til dørhamrene og lignende er ganske som i Holland. Alle slags trosbekendelser er her også tilladte, jøder, romersk-katolske, armeniske kristne, ligesom i Holland, foruden den calvinistiske og den lutherske kirke, som her er den overvejende.

Frederiksstad er en regelmæssig firkant, omgivet af en kanal eller bred grav med meget høje træer næsten overalt på skrænterne. Denne Firkant er delt i to dele ved

Tegning af Hans Tegner.

en anden kanal, som også er hegnet med træer og som flyder forbi den ene side af det store torv, som ligger i byens hjerte og ligeledes er en stor firkant. Den lutheranske kirke er meget smuk og bygget af mursten i samme stil som kirkerne i Holland. Der var som garnison i byen tre kompagnier af hertugens tropper.

Vi opholdt os nogen tid i en gæstgivergård, der havde et skib til skilt og lå ved en kanal med store træer foran døren. Man fortalte os, at der næppe var mere end 400 huse i hele byen, og efter at vi havde spadseret om og set dens størrelse og tilstand, tror vi heller ikke, at der er flere.

Her skiltes jeg fra hr. S., hvis behagelige selskab jeg nu måtte savne; men han havde hast med at komme til Hamborg, og jeg for min part havde nok lyst til, førend jeg forlod landet, at se Gottorp slot, som man havde fortalt mig så meget om. Og da der ikke var mere end 4 tyske mil dertil, og vejene var gode og jævne, tog jeg fra Frederiksstad klokken 5 om eftermiddagen, og efter en køretur igennem et smukt land, afvekslende med skov og græsgange, kom jeg til Gottorp mellem 9 og 10 om aftenen og logerede i »Tre Kroner« i den landsby, som ligger lige syd for slottet og kaldes Frederiksberg.

Det er en ret stor landsby, hvor de fleste af hertugens embedsmænd og officerer har deres huse. Staldene til deres heste såvel som et hus med alle slags jagthunde bekoster hans højhed. Nordøst for Gottorp på den anden side af søen er der en landsby, som ligger ved bredden af Sliens bredning, men hvis navn jeg har glemt; man ser den på den anden side af Slesvig by, som er forbunden med den ved en lang gade eller række af huse, og skønt de går lige over i hinanden har de dog hver sit navn.

Hvad nu slottet angår, som jeg så ofte havde hørt tale om, skal jeg med få ord fortælle, hvad jeg har set af det. Det er beliggende vest for Sliens bredning, midt i en

lille sø, og er bygget som en aflang firkant, befæstet med 4 ganske enkelte, græsklædte bastioner, hvis fod dog er beklædt med hugne sten, og langsiderne vender mod nord og syd. Man kommer til slottet af en bro, som udgår fra sydsiden; den er afbrudt af vindebroer og fører til en gammel portal, gennem hvilken man kommer ind i gården. Denne lille fæstning beherskes af en højde i nordøst, hvorfra danskerne beskadigede slottet ved kanonskud for adskillige år tilbage, dengang Hertug Christian Albert blev overrasket og fængslet i Rensborg 1675, og kongen af Danmark bemægtigede sig hans lande. Og skønt man svarede med kanonerne på bastionerne, måtte man dog overgive sig, da der kun var 40 mand derinde, og de ville have gjort bedre i at overgive sig tidligere og bevare hertugens gamle bolig hel, da de dog ikke kunne stå sig.

Når man er kommen ind i gården, ser man i krogen til venstre et boldspil. Hertuken, som nylig er ynkelig omkommen i Polen, holdt meget af denne øvelse. I gårdens højre hjørne er staldene med plads i den ene til 38 heste og i den anden til 15 jagtheste, men der manglede flere. I denne sidste stald brugte man noget, som jeg endnu ikke havde set anvendt her i landet: staldkarlen havde lagt hestedækken på jorden foran indgangsdøren, det vil sige, man skulle give dem drikkepenge, hvad vi så også gjorde.

Hertugen, som døde for nylig, havde fattet en stor plan, nemlig at ombygge hele slottet. Forsiden på hovedfløjen er fuldført, der mangler kun henvend halvdelen af ruderne, og dersom det hele var blevet færdigt, skulle det være blevet et af de smukkeste paladser i Europa. Kælderen, hvor der er køkken og økonomirum, har vinduer over terrænlinsen, og oven over dem er der en række vinduer, som skjules af volden, der omgiver den ydre gård, og som man altså ikke ser, når man kommer udefra. Så kommer en række runde vinduer og ovenover er der endnu to etager med store vinduer. Her-

tugens appartement er i den første af disse to etager, og hertugindens er den anden. Portalen på slottets hovedbygning er meget smuk af en blålig sten, der er så hård som marmor.

Hovedbygningen er tækket med skifer og har 27 fag vinduer i forsiden; den er mere end halvt så dyb, som den er lang. Men de andre sider var endnu den gamle bygning. Jeg må tilstå, at slottets facade har overrasket mig.

Jeg ville gerne have set hertugernes grave, som findes i kapellet, men da det var søndag, var der folk i kirken, og man forsikrede mig, at man gjorde vanskeligheder ved at forevise dem til enhver tid; det ville da ikke have været belejligt at anmode derom i en sørgetid som denne, da hertugen, der kun var 32 år, var død så nylig. Han hed Frederik og var født den 18. oktober 1671, søn af Christian Albert og Frederikke Amalie, datter af kong Frederik III af Danmark. Han var således kødelig fætter til den nu regerende konge.

Når man har gået slottet rundt, træffer man i kurtinen bagved mod nord en port, og ad en 200 fod lang bro kommer man over graven eller rettere søen, som på andre steder er meget bred. For enden af broen er der en allé af træer, som fører til haven, der er anlagt på skråningen af den højde, som behersker slottet. Ved alleens ende er haveporten og gennem den har man for øje et helt vand-teater, i hvis baggrund der ligger en foran åben pavillon med tre statuer udenfor, en af Apollo, som spiller på lyren, og på hver side af ham en fløjtespiller. Når vandene springer, må det tage sig pragtfuldt ud, da de falder ned over flere afsatser og fra øverst til nederst er delte i tre rækker. Det hele er indhegnet af høje grøntmalede palisader.

Til venstre for denne indhegning er der et stort bassin eller en fiskedam på mere end 200 fod i firkant. På de tre sider – men ikke mod nord – er der alleer med træer, som

man har dannet til tre meget tætte løvgange, i hvilke der med en vis afstand er skåret åbninger ud til bassinet. Midt i dette står der i tre gange legemsstørrelse en herkules med køllen i færd med at nedslå den lernæske hydra. Alt dette udsprudler vand, og i alle fire hjørner er der forhøjninger, som vandet falder ned over.

På den anden side er der et stort halvmåneformet anlæg, som er delt i flere blomsterbede, og i hvert af dem vandkummer, hvori fabeldyr udspyr vand, og uden om det hele er der i nicher hensat forgyldte buster af nu regerende konger og fyrster. En bred spadservej går midt over dette anlæg og fører til et lysthus med flere værelser; man siger, at der derinde opbevares en af Tycho Brahes glober, men jeg kunne ikke få den at se, da den person, som havde nøglerne, ikke kunne findes.

Foran dette lysthus er der en åben plads af 60 fods bredde og tre gange så lang, delt i tre partier; de to sidepartier er smukke blomsterbede, i midterpartiet er der et vandbassin med springvand. Fra denne plads er der to trapper eller opgange, som afsluttes af to store statuer, mellem hvilke der atter findes en vandkunst, og ovenover er der endnu flere terrasser af hugne sten, hver med to stuer og et springvand imellem.

Når man er kommen helt op, står man foran en meget smuk salon med fire højere hjørnepavilloner, og man har herfra det skønneste udsyn til slottet nedenunder midt i søen, omfattet af et herligt landskab.

Går man bag om denne bygning, har man en jævn slette for sig. Først er her en indretning, som let kan sættes i omdrejning, med en udpolstret træhest, fra hvilken man kan stikke til ringen; til venstre ligger et orangeri med sjældne indiske planter i baljer og alle slags europæiske vækster, såsom oranger, myrter, granatæbler, dejlige jasminder osv., og til højre er der en vej, som er ført helt uden om haven og op ad højden, og på denne vej kan man køre helt op og

ind i en park, henved fire engelske mil i omkreds, meget smuk og vel forsynet med dådyr og hjorte; den afslutter haveanlægget mod nord. Etsteds på skråningen, hvor den vender lige mod syd, findes der flere figentræer, som bærer gode figener. Med eet ord: dette haveanlæg forekommer mig som et helt fortryllet sted.

Endnu er der på Frederiksberg-siden ned mod Sliens bredning en have med køkkenurter, fine frugttræer, overdækkede spadse-
regange og andre herligheder.

Jeg besøgte også hertugens udsøgte hundekobler; der var af engelske jagthunde mere end 50 par til at jage dådyr og hjorte med, og man fortalte vidunderlige historier om dem; jeg havde ønsket at kunne blive til den påfølgende onsdag for at blive vidne til deres bedrifter; thi den dag skulle der være jagt. Der var endvidere en 30 stykker myndigheder, af hvilke flere var forærede hertugen af hertugen af Kurland; de har meget stride hår og er faldne efter en tævehund og en ulv, de er meget hurtige, men man siger, at de til tider er meget ondsindede, hvad de naturligvis har efter faderen. Den afdøde hertug havde en engelsk jæger, som de kaldte Mr. John, og som er meget dygtig i sin bestilling. Skade er det, at et så smukt kobbelt skal splittes, thi en del af det skal sendes til Sverige, og jægeren skal være nødt til at søge en ny herre.

Hertugen havde også en mængde engelske og irske bulldogge til at kæmpe med tyre og bjørne, men efter at han er rejst til Polen, er de blevne spredte til alle sider. Han holdt meget af den slags kampe, og dertil var der i slottets forgård nær ved en af bastionerne et indelukke med et amfiteater af hugne sten og en terrasse eller galleri for hans højhed og hoffet. Under dette amfiteater er der bure, hvor man indespærrede bjørne og ulve og andre vilddyr, som man af og til lod kæmpe.

Den samme dag, 17. september, efter at

have spist til middag, afrejste jeg fra Gottorp til Kiel, som er seks tyske mil borte, og måtte tage over Egernførde, som er halvvejen, og der skifte vogn; ellers ville indbyggerne stoppe en vogn, der ville køre videre, thi de vil have deres part af fortjenesten.

Det er en af de smukkeste byer i landet. Den er næsten helt omgivet af havet, hænger kun sammen med fastlandet mod syd, og på denne side er der en grav med en port, som fører til vejen til Kiel og Holstens øvrige dele. Den bugt, som Østersøen her danner, indsnævrer sig så meget, at man kan komme over den ad en 100 fod lang bro. Byen vender de to sider mod fjorden, og hvad der ligger på den anden side af broen, når man kommer fra Gottorp, gælder kun for en forstad, men er ret anseelig og strækker sig til en anden landsby, som kaldes Borreby. Når man er kommen over broen er der en port med et vagthus, og der var et kompagni infanteri i garnison.

Man sagde mig, at der næppe var mere end 200 huse i byen, men de ser meget nette og velbyggede ud med træer plantede i gaderne, som er brede; dette i forbindelse med beliggenheden gør det til et meget behageligt sted. Havarmen mod vest på den anden side broen danner en stor bredning. Men mod øst mod Østersøen er der den bedste red, som man kan finde; den har form af en halvmåne og bredderne er beklædt med smuk skov, som hæver sig terrasseformet. Der er dybde nok for de største skibe; imidlertid er den ringe handel skyld i, at den ikke bliver meget benyttet.

Når man forlader Egernførde kommer man igennem en højskov med store slanke træer uden nogen underskov eller krat, men hele jordbunden er et jævnt græstæppe, og resten af vejen lige til Kiel går imellem levende hegn, som har megen lighed med adskillige steder i England.

Hvem har en humle?

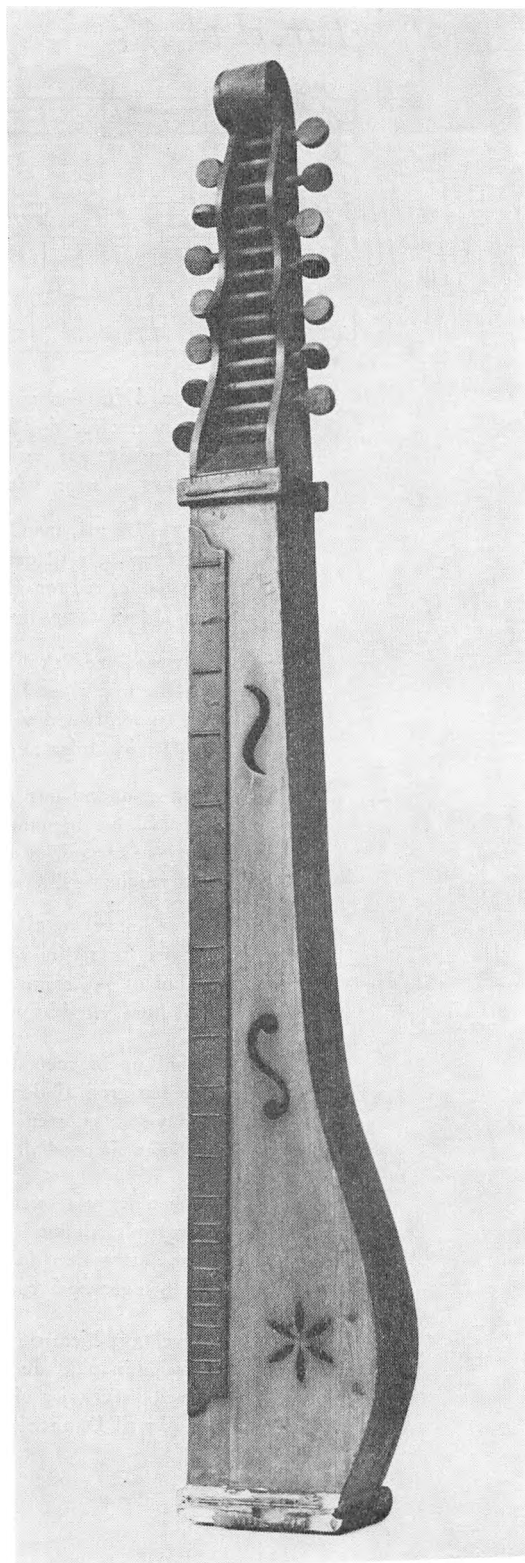
På Haderslev Museum findes denne gamle zither, som kaldes en humle. Den er i familie med instrumenter i mange andre lande, f.eks. det islandske langspil, den norske langleik, den svenske humla, den amerikanske dulcimer og Hollands og Belgiens hommel.

I Danmark spilles ikke mere på humle, og vi kender for øjeblikket kun 9 instrumenter, som findes bevaret på museer eller i private hjem. Der er en del, som tyder på, at humle især blev spillet i Sønderjylland, og det vil derfor være interessant at finde frem til flere instrumenter og deres historie.

Har De en humle, så vil vi gerne se den. Har De en historie om humle, så vil vi gerne høre den, siger museumspædagog Inge Adriansen.

Henvendelse til Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg, tlf. (04) 42 25 39 fra kl. 8–16.

Spørger man, hvad en humle er, vil de fleste sikkert omgående tænke på planten, og nogle vil derefter komme i tanker om humlebi, som måske har navn efter en vis forkærlighed for humleplanten; kun få om overhovedet nogen vil tænke på musikinstrumentet. Men i følge den store, danske ordbog har bi og instrument mere med hinanden at gøre end bi og plante. Humle defineres nemlig som: »de strenge eller piber, på gamle musikinstrumenter (bondelirer, sækkepiber, visse orgler), der klinger med i en og samme dybere bastone eller blot fremkalder en ubestemt summende lyd« eller også er en humle: »et simpelt, med messingstrenge besat instrument, hvorpå der blev spillet med en lille pind eller pennefjer«. Og humlebien karakteriseres blandt andet ved »sin dybe brummen«.

Farvel til Als

Af sted fra hjemmet beklemt jeg iler,
igennem tårer dog håbet smiler.
Og trøstigt går jeg til Danmark hen,
der ses vi atter, min elskte ven.

Vi skilles må, men lev vel så længe,
jeg forud går til den danske vænge,
jeg har ej ro, før jeg når derhen,
der ses vi atter, min elskte ven.

Ej nogen mer' skal min frihed tvinge,
jeg løs mig river fra ørnens vinge,
jeg finder frihed ved Danmarks kyst,
og frit jeg føler mit unge bryst.

Dog et endnu mig på hjertet brænder:
hold ud her hjemme, til skæbnen vender.
Vor sag er god, og den sejr må,
ved enighed vil vi målet nå.

Til fælles vel og til Danmarks ære,
lad det for stedse vort løsen være,
og lad os skilles med dette håb,
Gud høre vil de forladdes råb.

Vi er kun få, men det er det samme,
vi er en gren af den danske stamme.
Den visner ej, men den står i flor,
og bøjer sig mod det høje nord.

Didhen jeg går over sølvklar vove,
farvel mit Als med de grønne skove,
hvor nattergalen den slår i kvæld,
den bringer også os sit farvel.

Farvel mit hjem og min barndoms glæde,
farvel min pige, du må ej græde,
farvel, farvel, jeg ej tøve kan,
jeg går til Danmark, mit fædreland.

Bondekonen fra Als

AF HANS LIND

Til den i øvrigt interessante artikel i nr. 11/1976 om »Københavnerturen sept. 1865« oplyser Hans Lind, Augustenborg, følgende:

Bondekonen på Als, som hun nævnes på side 416, er identisk med Mette Marie Frederiksen, gift med boelsmand og synsmand Hans Frederiksen, Egen.

Hendes pigenavn var Schmidt, og hun kom til Als som ung pige for at være til selskab for et par ældre velhavende damer, der boede i Egen by. De to damer boede i nærheden af Mette Maries tilkommende. Hun blev gift 12. februar 1857.

Der kan ikke være tvivl om, at Mette Marie var en begavet kvinde, som levede stærkt med i tidens begivenheder og fandt sig godt tilpas mellem alsingerne. Det fortælles også, at hun skrev mange viser, og folk sang dem gerne.

Viserne blev til under hendes huslige sysler. Pludselig standsede hun arbejdet, satte

sig og nedskrev de viser og lejlighedsdigte, som der desværre kun er få tilbage af.

Hvor er de henne? Man har fundet to digte. Det ene er en konfirmationssang fra 1863. Den blev fundet i nogle gemmer hos fabrikant Mads Clausens moder.

Den sang, der blev den mest kendte, var sangen »Farvel til Als«. Sangen er skrevet omkring 1867, da prøjserne på det tidspunkt begyndte at udskrive mænd til tysk soldater-tjeneste, og de første udvandring tog fart. Ikke så underligt, at visen blev kendt og skattet, fordi den rørte ved noget, som kom næsten alle familier ved. De fleste troede, at den var skrevet af en alsisk bondesøn, sådan lød pseudonymet.

Det er overvejende sandsynligt, at Mette Marie Frederiksen var sangens forfatterinde.

Bog anmeldelser

Sprogforeningen Almanak 1977

Den gamle almanakhistorie er under bibliotekar Jørgen Mågård's energiske redaktion på vej ud og lodigere stof ved at holde sit indtog i Sprogforeningens almanak, der i år er nået op på årgang nummer 84.

Den traditionelle astronomiske opdeling findes stadig – man bemærker en partiel måneformørkelse i Danmark, den 4. april forsvinder en femtedel af månen, og yderligere byder 1977 på to solformørkelser, en ringformet og en total, men begge er til større glæde for amerikanerne end for danskerne, som de er usynlige for. Planeterne går ind og ud af stjernebillederne, og rumsonderresultaterne er endda noteret for de hjem søgte planeters vedkommende. I selve kalenderen, hvor de fleste dag er navnemærkede – man husker pludselig historien om de tvivlrådige forældre, der søgte idé til et navn til den nyfødte datter, der kom til at hedde Femsetrine – det stod der jo vitterligt i almanakken –, og for alle dage kan man se såvel sol- som måneopgangs- og nedgangstidspunkter samt højvandeklokkeslet.

Læsestoffet indledes med et par fine barn-domserindringer fra Marcus Lauesens aldrig afsluttede erindringer. Forhenværende folketingsmand J. Skræppenborg-Nielsen giver et tiltalende portræt af sig selv gennem skildringen af arbejdet på Christiansborg, både i folketingssalen og i udvalgsarbejdet. »Folketinget er den hårdeste arbejdsplads, der findes i Danmark. For dem, der vil noget«. U-landsstatus, oplevet ved selvsyn, kombineret med manges hjemlige kritik og utilfredshed, resulterer i et oprigtigt forslag om hvert år at ekspedere et par tusinde af sidst-

nævnte på studietur til førstnævnte. »Trods alt kan det gøres forholdsvis billigt!« SF's folketingsgruppe var udvalgsberettiget, og Skræppenborg-Nielsen kom uden vanskelighed ind i folketinges sønderjyske udvalg, en plads, der har givet ham rige oplevelser, som han stadig søger at give videre.

Peter Seebergs betragtninger over det sønderjyske kaffebord er uigengivelige. De skal læses helt ud, og Anne-Kjesticne Buhl, datter af den navnkundige »Lille-Jensen«, redaktør ved Flensborg Avis, giver en skildring af barndomshjemmets dagligdag og fester anskuet fra en ny synsvinkel: det store runde bord, som man samledes om.

Stadsbibliotekar Peter Rohleder, Sønderborg, behandler det altid omstridte tema om kulturtilbud, som der jo er mange af; også i TV, hvor man specielt mærker sig, at en tysk pædagog har optalt, hvor mange mord man kunne blive præsenteret for i løbet af en uge på de tre tyske TV-programmer. Det blev til 208! Selv om man ikke kan se tre programmer på én gang, burde tallet forurolige så meget, at kulturdebatorerne husker det. Brugen af biblioteker er i stadig vækst, og for at kulturgoderne herfra kan nå så langt ud, som det overhovedet er muligt, foreslår bibliotekaren den enklest mulige løsning: Arbejdstiden nedsættes fra 8-timers enerverende arbejdsdag til en 6-timers roligere. Så bliver der tid til at dyrke det kulturelle – bare folk ikke får vrøvl med den megen fritid, som jo allerede volder mange en del besvær, fordi ikke alle netop interesserer sig for de gode tilbud fra den litterære afdeling.

Gynther Hansen har et stemningsbillede fra stue 17, P. L. Clausen gengiver »en al-

mindelig« mands erindringer – nemlig de blade, som Peder Kjær fra Arrild har skrevet og skrevet godt, og endelig har Sigfred Andersen et stykke skrevet på dialekt, og Sigfred Jespersen et om klejnsmed Hans Nielsen fra Flensborg – det sidste kunne nok have været strammet en smule, så gentagelser var undgået.

HINSIDES GRÆNSEN

Erik Skram: Hinsides grænsen
Strandbergs forlag. 160 sider. 69.– kroner.

I årene 1887–1893 udgav M. Galschiøt pragtværket »Danmark i Skildringer og Billeder« af danske forfattere og kunstnere.

Blandt de mange udmærkede forfatternavne var Erik Skram, der som 17-årig havde forladt næstøverste klasse i Metropolitanskolen for som frivillig at melde sig under fjerne i 1864. Han blev hårdt såret i en nærkamp på Als, på en mark nær Kær by. Hans tidligt vakte nationale bevidsthed koncentrerede sig i de år, der fulgte, om det tabte land, og da Galschiøt ønskede at bringe en artikel om Sønderjylland i tilslutning til Danmarks-skildringen, var det nærliggende at henvende sig til Erik Skram.

23 år efter tabet af Sønderjylland opsøgte

Og inden mindeord om årets døde og den sønderjyske vejviser på de grønne blade finder man et tillæg til portrætgalleriet på Folkehjem, nemlig om L. P. Christensen og Martin Hammerich. Samtidig har man udarbejdet en fuldstændig portræt- og kunstnerfortegnelse. Det er godt, for det var tiltrængt. *ibs.*

Erik Skram det sted, hvor han blev såret, og i en vekslende blanding af nutid og fortid skildrer han begivenhederne dengang og den ungdommelige begejstring, hvormed han drog i krig, og det syn på krig, han siden har erhvervet.

Året efter udkom hans store artikel som en selvstændig bog, og det er denne bog, som forlaget nu har genudgivet i lidt forstørret format. Museumsinspektør Jørgen Slettebo og museumspædagog Inge Adrianen har forsynet nyudgaven med et velskrevet orienterende forord samt nyttige noter og en illustrationsfortegnelse.

Om billederne er at sige, at de ganske vist er samtidige, men de oprindelige billeder – for størstedelen tegnet af Tom Petersen – er nok så kønne. Men det er naturligvis en smagssag. Erik Skrams rejsebeskrivelse står sig godt den dag i dag og den kan læses med fornøjelse. *ibs.*

SØNDERJYSKE KLANGE II

Fra SK-forlaget i Øster Højst er der nu ind under jul kommet et nyt hæfte med sange og viser. Første del, der kom i fjor, omfattede 24 numre – i år har man samlet ikke mindre end 70.

Nogle er gammelkendte, andre ganske nye, her iblandt den præmierede sønderjyske hjemstavssang, som blev kåret ved den

store Glantkomsammen i Rebbølcentret i påsken 1976. Da man havde valgt sangen mellem de mange indsendte forslag, prøvede man endnu en konkurrence om en melodi til den nye hjemstavssang. Det blev J. Chr. Bendorff, Øster Højst, som sejrede med omstående enkle og sangbare toner, mens E Skoelmesterkuen (Thilde Hansen, Kollund) har digtet.

SØNDERJYLLAND

Du skønne land – min fødestavn,
 hvor jeg som barn har leget,
 og hvor min slægt har været om
 den jord, som de har pløjet.

Her sad min mor og sang for os,
 imens hun rørte vuggen.
 Vi sang i lade, stald og lo,
 og barnet sang for dukken.

Hvor er der vel en plet så smuk
 som der, hvor man har hjemme.
 Hvor fjordens bølger siger kluk
 ved sønderjydske strande.

Omstridte land med strand og skov,
 her vil jeg bo og bygge.
 Her gik min slægt bag hest og plov,
 og her fandt jeg min lykke.

De andre 69 sange (plus de 24 fra sidste år) er en helt forunderlig blanding, der omfatter navne fra Grundtvig og H. C. Andersen til sange fra Guldhorns- og Ansgarspillene, og komponister fra Beethoven over folkemelodier til Bue Lund Nielsen. Der er simpelthen noget for enhver smag. Og lærer Per Jespersen er med på alle fronter. Han digter og komponerer og arbejder som forlægger – der

Du er ej stort, men du har alt,
 hvad hjertet kan begære.
 Tak – mødre, fædre i hver by,
 der holdt vort mål i ære.

Fra Østersø til Vesterhav,
 der dyrkes korn i travet.
 Der ligger landet, Gud han gav
 os som en kostbar gave.

Den må vi trofast værne om
 i sorg såvel som gammen.
 Kom alle sønderjyder – kom,
 og lad os holde sammen!

sker noget på Øster Højt-fronten.

Karen Böll har gennemillustreret begge sangbøger og den tilhørende becifrede udgave, der indeholder samtlige melodier, med naiv-romantiske tegninger, som pynter meget. Og så bør sidetallenes forbilledlige størrelse da også nævnes – de kan læses uden besvær af de fleste.

Inge Adriansen: SØNDERJYSKE DRIKKEOPSKRIFTER

Udgivet af Museet på Sønderborg Slot. 1976.

Den flittige museums pædagog på museet på Sønderborg slot Inge Adriansen har udgivet et lille hæfte, i hvilket hun har samlet nogle drikkeopskrifter på både punche og diverse udgaver af øl og snaps. Der er også en opskrift på mjød, som det tager et par måneder at fremstille, men det er ikke særlig indviklet at brygge denne drik, som de fleste sikkert forbinder med muntre gilder i Valhal – i følge Inge Adriansen blev gilderne åbenbart på et tidspunkt forlagt til Als.

Her er opskriften på den klassiske nydelse:

To pund honning opløses i en liter regnvand under forsigtig opvarmning. Opløsningen koges en timestid med en pose med krydderier, humle sammen med enten kanel og muskat eller perikum og nellike. Honningurten afsvales og tilsættes vingær, hvor efter den står et par måneder et lunt sted. Jo

længere den står, før den tappes på flasker, des stærkere bliver mjøden.

Der oplyses intet om mængder af de enkelte krydderier, og så kan enhver jo gøre, som han eller hun lyster. Om vingær kan man læse nærmere på pakken, man køber.

De fleste opskrifter kræver ret rigeligt snaps eller rom – de stammer fra tider, hvor 3-dages reglen og beskatningen ikke var opfundet. Men en enkelt rødvin punch som »byernes velhavende borgere« lavede den, synes overkommelig for de fleste:

4 æggeblommer røres med 250 g sukker og tilsættes 1/2 dl rom; 2 flasker rødvin opvarmes til kogepunktet med 10 g hel kanel og 40 hele nelliker. Vinen hældes under piskning i æggene, og punchen drikkes omgående. Denne gode punch har man jo lov til at kalde julepunch – den ville være en tiltalende tradition i juletiden.

FRA LANDSARKIVETS REOLER

Landsarkivet i Åbenrå har i den seneste tid i hastig rækkefølge udgivet en række fortegninger over arkivalier. En del registreringsarbejde er ganske vist udført før den nye, store tilbygning blev taget i brug, men publiceringen har taget fart i takt med de bedre pladsforhold og de nye faciliteter, man samtidig fik rådighed over. For øvrigt var Landsarkivet for de sønderjyske landsdele langt bagefter de andre landsarkiver med hensyn til registreringer.

Arkivfortegnelserne kan købes for en overkommelig pris:

Samlet oversigt over private personarkiver: 15.– kroner.

Enkelte private personarkiver:

Redaktør Anders Lebeck

Redaktør A. Svensson

Stiftamtmand Viggo R. Haarløv

Redaktør Ernst Christiansen

Gårdejer J. H. Schmidt

koster alle 10.– kroner

Nordslesvigske retsbetjentarkiver: 25.– kroner

Nordslesvigske præstearkiver I–V: 15.– kroner stykket

(rækken er lige afsluttet med Sønderborg provsti).

Godsarkiver:

Gram og Nybøl godser: 15.– kroner

Søgaard og Aartoft godser: 10.– kroner

Foreningsarkiver (udsendt december 1976):

Skoleforeningen

Sprogforeningen

Vælgerforeningen

koster 5.– kroner stykket

Maleri af Carl Schildt: Rummelputt. Ca. 1890.

Rumlepotterier

I årets julebrev fra museet på Sønderborg Slot er blandt andet citeret et stykke fra Berlingske Tidende 28. 12. 1888 – et uddrag passer til modstående billede, der også lå i brevet:

»De mindste børn brugte »rumlepotter«, som tillavedes på den måde, at en svineblære blev bunden stramt over åbningen af et lerkrus. I midten af svineblæren var der ved

hjælp af en knappenål fastgjort en pennefjer. Når man så lod et par fingre glide op og ned ad pennefjeren med korte, faste tag, sættes svineblæren i svingninger, og der hørtes en egen, gennemtrængende lyd, som kunne høres temmelig langt. På den måde »rumlede« børnene nytår ind. Muligvis eksisterer disse »rumlepotter« endnu i flere egne af landet.«

æ Rummelpot

Med en blikfangende tegning af årets Æres-Rummelpotte på omslaget – politimesteren er ivrigt beskæftiget med at øse af stormflodens brusende vande med sin nyerhvervelse, mens tegneren Kai Christiansen rundhåndet har strøet den lokale befolkning og muntre havfruer ud i bølgerne, indleder redaktør Ole Bech den 31. årgang af det fornøjelige julehæfte.

Det første af årets rumlerier om amtsøkonomi er illustreret med den sødeste tegning af »Jessen og Gorrsen og Ingomar«, der sniger sig frem med spareknive i hænderne til de kendte toner fra røverne i Kardemommeby.

Og så går det ellers side efter side med ka-

rikaturer af de lokale koryfæer, større og mindre anekdoter om samme fra året, der gik, en broget og morsom blanding, som naturligvis først og fremmest kan nydes fuldt ud af den, der er inde i landsdelens forhold.

Både helsidestegningerne og de mange små tekster giver valuta for pengene, ja, selv annoncerne er som altid virkeligt godt læsestof. Bedst er naturligvis de mange humoristiske, der er skrevet på sønderjysk. Dem har man en specifik glæde af at studere.

Rummelpotten er fuld af drillerier, men det er karakteristisk, at drillerierne aldrig går over strengen – ofrene er de første til at more sig over påfundene.

Grænse­lands­dag­bog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. oktober: Den europæiske mindretalsunion FUEV foreslår, at der under Europaparlamentet oprettes et kontaktudvalg for mindretalene svarende til kontaktudvalgene i København og Bonn.

Til forbunds­dags­valget den 3. oktober er der i Slesvig-Holsten opstillet ialt 155 kandidater. Ialt opstiller ni partier.

På et høstmøde i Jaruplund peger skoleleder Sigfred Andresen, Bredsted, på, at de sydslesvigske skoleelever gennemgående ved for lidt om deres hjemstavn, og foreslår, at der til undervisningsbrug udgives tekster, der omhandler Sydslesvig.

3. oktober: Ved forbunds­dags­valget fik SPD 46,4 pct. af stemmerne mod sidst 48,6, CDU 44,1 pct. mod 44,5 i 1972 og FDP 8,8 pct. mod 4,2 pct. Valgt blev i Flensborg minister Egon Bahr, SPD, i Nordfrisland Willi-Peter Siek, CDU, og i Rendsborg-Egernførde Heide Simonis, SPD.

Tyske kommentarer til valget fastslår, at uden SSV-stemmerne ville Egon Bahr ikke være blevet valgt.

8. oktober: I Arbejdsfællesskabet Det tyske Slesvigs beretning siges, at det står grænse­landet beboere frit at tilslutte sig en af de kulturer, der mødes i landsdelen, ligesom også repræsentanter for de to kulturer er frit stillet med hensyn til at give deres tilbud til alle.

Arbejdsfællesskabet forestår driften af 16 børnehaver, tre lejrskolehjem, et fritidshjem og et mødrere­kreati­onshjem foruden en række sygeplejestationer.

10. oktober: Grænseforeningen vælger landsretssagfører E. Friehling som ny formand efter generalkonsul Arne Fog Pedersen.

På Christianslyst mødes repræsentanter for De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, Sønderjydske Idrætsforening og Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger til en drøftelse af nationale og kulturelle opgaver i grænse­landet og finde veje til, hvordan man i vor tid kan anvende gamle tanker f.eks. om det nationale.

11. oktober: Ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg meddeler, at han vil fortsætte som regeringsleder i Kiel og derfor afgiver sit mandat i forbunds­dagen.

12. oktober: På afdøde grosserer J. C. Møllers 100-årsdag opretter hans søn grosserer A. Traugott Møller, Sønderborg, et legat på fem mill. kr. som et sydslesvigsk »de små glæders legat« for sydslesvigere, hvis indsats mere har formet sig i det stille. Fhv. højskoleforstander Niels Bøgh Andersen skal administrere legatet.

I et læserbrev i Jyllands-Posten begrundet Mogens Glistrup Fremskridtspartiets krav om nedsættelse af den danske statsstøtte til Sydslesvig fra 105 mill. til 60 mill. kr. med, at den økonomiske katastrofetilstand, som Sydslesvig befandt sig i for 30 år siden, slet ikke dækker situationen i dag. Flid og sparsommelighed har bevirket, at mange inden for mindretallet er ganske godt stillet økonomisk.

15. oktober: I en henvendelse til offentligheden opfordrer statssekretær Georg Poetsch-Heffter, Kiel, til en indsamling for at frem-

me muligheden for at hæve det i 1066 ved Hedeby sunkne vikingskib. Bjejnngen vil koste ca. 5,6 mill. DM, hvoraf to mill. er sikret fra Kiel og Bonn og 1,4 mill. fra Krupp-stiftelsen.

Trods alle dementier fra landsregeringen er der stadig overvejelser med henblik på placering af et atom-kraftværk enten ved Gelting eller Egernefærde bugt.

Af de ialt 800 kendte oldtidsgrave og kæmpehøje på Sild er 99 nu sikret som fredede fortidsminder.

Den slesvig-holstenske Landskirke kan pr. 31/12 notere et stigende medlemstal fra 2,39 mill. i 1972/73 til 2,41 mill.

16. oktober: Formanden for den tyske grænseforening, fhv. minister dr. Hartwig Schlegelberger, nærer betænkeligheder overfor et af formanden for den danske grænseforening lrs. E. Friehling rejst forslag om, at herbergstaterne 100 pct. skulle være ansvarlig for støtten til mindretal indenfor deres grænser. Flertallet interesserer sig ofte for lidt for mindretal, erklærer dr. Schlegelberger.

Videre mener dr. Schlegelberger i en samtale med Der Nordschleswiger, at en »europæisk« udvikling i hele grænselandet kræver et pragmatisk arbejde, hvor Slesvig-Holsten burde følge den danske indstilling til arbejdet.

16. oktober: På Sydslesvigsk Vælgerforenings landsmøde i Flensborg, hvor der berettes om en mindre medlemsfremgang, udtaler formanden, skoleinspektør Gerhard Wehlitz, tilfredshed med forbundsvalgvalget, og at kun 1,1 pct. af stemmerne gik til yderparterne. Det oplystes, at tilskud fra amter, kommuner og byer i regnskabsåret 1975 til danske organisationer er steget fra 1.102.783 DM til 1.313.875 DM foruden et byggetilskud til Engelscentret på 89.000 DM.

Under henvisning til, at det tyske mindretal i tilskud fra den danske stat og fra tysk side modtager ialt 15 mill. DM, mens der

samtidig til det danske mindretal med fire gange så mange elever i skolerne kun ydes 58–59 mill. DM, rejser landdagsmand Karl Otto Meyer kravet om, at landet Slesvig-Holsten forhøjer sine tilskud til de danske skoler til 100 pct. af landets gennemsnitlige udgifter pr. elev.

19. oktober: De danske børnehaver i Flensborg opererer ikke med ventelister, siger børnehavekonsulent Ruth Schade, men der er dog stadig et pres på institutionerne i byens østlige del, og det samme gælder for børnehaverne i Husum og Vesterland.

20. oktober: Opskrivningen af den tyske DM rejser hos Industri- og Handelskammeren, som det siden har vist sig, ubegrundet frygt for tab af de danske kunder. Der ventes desuden en bedre balance i den skæve grænsehandel.

21. oktober: For et beløb af 115 mill. DM er skaderne efter stormfloden i januar på de slesvigholstenske diger nu udbedret.

En videnskabelig valganalyse over forbundsvalgvalget i Flensborg by har bekræftet, at Sydslesvigsk Vælgerforening står stærkest i områder med en høj andel af arbejdere blandt vælgerne, men står svagt i områder med mange selvstændige erhvervsdrivende og embedsmænd, hvor vælgerne har en højere uddannelse.

SSV's landsformand Gerhard Wehlitz og landdagsmand Karl Otto Meyer mener ikke, at valganalysen giver anledning til at ændre noget i SSV's politik. Fællestillidsmand Hans-Olav Christensen er dog af den opfattelse, at SSV ville være tjent med i højere grad at honorere arbejdernes interesser end hidtil.

Flensburger Tageblatt konstaterer med henvisning til en reportage i Flensborg Avis, at ingen af de i Sydslesvig valgte forbundsvalgmedlemmer taler dansk.

22. oktober: Af EF-kommissionens regionalfond er der til Slesvig-Holsten i 1975 ydet ialt 3,43 mill. DM.

Landbrugsminister Günter Flessner oplyser i forbindelse med planerne om indvinding af det tørlagte Kating vad, at 350 ha kan stilles til rådighed for landbrug, og at 300 ha vil blive tilplantet.

På Kaj Munk skolen i Kappel åbnes en H. C. Andersen udstilling.

På et møde for distriktsformænd i Flensborg amt gør fru Margrethe Lorenzen som repræsentant for Dansk Sundhedstjeneste opmærksom på, at nedskæringen af de danske statstilskud giver tilskud fra tysk side stigende betydning.

26. oktober: Den tyske grænseforening slutter året med en balance på 11,2 mill. DM, som kun kunne opretholdes gennem fuld udnyttelse af de enkelte institutioner. Akademiet i Sankelmark har på sine kurser haft ialt 5528 deltagere heraf 442 fra Danmark. Det under Grænseforeningen hørende biblioteksvæsen i Slesvig-Holsten kunne notere en stigning på 12,6 pct. og et udlån på 105.000 bind. Grænseforeningen har i årets løb nedsat et forskningsråd for at kunne tage fat på ny specielle opgaver i den dansk-tyske grænseregion.

På en pædagogisk weekend på Jaruplund højskole foreslås, at formålsparagraffen for faget samtidsorientering for de danske skoler i Sydslesvig ændres, således at der tages hensyn til de specielle ting, som særlig angår det danske mindretal.

26. oktober: Fra Vanderup fremsættes ønske om oprettelse af en danske børnehaven med plads til 20 børn.

På Sydslesvigsk Forenings hovedstyrelsesmøde i Flensborg oplyses, at der i sæsonen 1974/75 har været ialt 65 teaterforestillinger med 14.746 deltagere og 22 koncerter med 6564 deltagere og i sæsonen 1975/76 66 teaterforestillinger med ialt 17.958 deltagere

og 20 koncerter med 6300 tilhørere.

Byrådsmedlemmerne Poul Hertrampf, Flensborg, og Wilhelm Schütt, Slesvig, får i Kiel overrakt Freiherr von Stein-medaljen for deres indsats i det kommunale arbejde.

27. oktober: I Kielregeringens finanslovsforslag er optaget et tilskud på 3,5 mill. DM til udbygning af Duborgskolen.

Under betydelig uro fra befolkningens side begynder man at opføre et atom-kraftværk i Brockdorf på Elbens nordbred.

I landdagen rejser Karl Otto Meyer krav om større kommunal selvforvaltning og nedlæggelse af de bestående amtsdistrikter.

27. oktober: Under finanslovsdebatten i Kiel-landdagen opfordrer Karl Otto Meyer til oprettelse af et Program Nord for erhvervslivet i Sydslesvig. I forbindelse med bevillingerne til de danske skoler, der er steget fra 11,9 mill. kr. i 1976 til 13,8 mill. i 1977, foreslår K. O. Meyer at hæve de offentlige tilskud med 100 pct.

29. oktober: Det sydslesvigske Samråd vil i enighed fortsætte bestræbelserne for at få større tilskud til det danske arbejde fra tysk side, meddeles det fra samrådets konstituerende møde.

NORD FOR GRÆNSEN

1. oktober: Omkring 90 pct. af eleverne i to af undervisningsministeriet udpegede regioner har valgt tysk, efter at dette fag som følge af den nye skolelov er blevet valgfrit.

Det »skæve« Danmark er som følge af dens ensartede udvikling i lands- og regionalplanlægningen ved at rette sig, fastslog miljøminister Helge Nielsen på et møde i Ringkøbing. Industribeskæftigelsen i de tre vestjyske regioner ligger allerede over landsgennemsnit.

4. oktober: På den sønderjyske kommune-forenings generalforsamling i Løgumkloster betegner borgmester Gunnar Juhl det som en hovedløs ide at nedlægge de sønderjyske jernbaner. Det fremmer ikke tanken om at rette det skæve Danmark op.

6. oktober: Den tyske skole- og sprogforening siger i sin årsberetning, at man skal være sig for i landdistrikter at oprette børnehaver eller forskoleklasser, hvor disse kan bevirke en for stærk nedgang i antallet af børn i de egentlige børnehaver.

På et møde i det kommunalpolitiske arbejdsfællesskab opfordrer formanden, gård-ejer Hans Chr. Jepsen, til øget sparsommelighed på lands-, amts- og kommunebudgetter, og at de i bloktilskudene til kommunerne anviste beløb til tyske skoler og børnehaver udbetales ubeskåret. Videre kræves, at offentlige tilbud og ansættelser i offentlig tjeneste ikke behandles ud fra nationalpolitiske synspunkter men kun rent saglige. Tyske foreninger og organisationer bør desuden overalt optages i de kommunale registre.

7. oktober: Handelshøjskolen i Århus indleder i samarbejde med Junior Chambers i Tønder en undersøgelse af byens fremtid som regionalt handelscenter.

Oprettelsen af godsregistreringsområdet i Padborg, som vil stå færdig, når motorvejen i 1978 tages i brug, og som har kostet 32 mill. kr., betegnes som et projekt af europæisk format, og som et klassisk eksempel på, at man i Europa er ved at nærme sig hinanden.

Under henvisning til Støttetilsagnet til Duborgskolen fra Bonn og Kiel, opfordrer folketingsmand Jes Schmidt under folketingets åbningsrebat til en hurtig bevilling i form af tilskud eller lån til udbygning af den tyske skole i Sønderborg.

12. oktober: Sønderjyllands amtsråd afventer stadig svar fra DSB om banedriften i

Sønderjylland. Amtsborgmester Erik Jessen afviser tanken om oprettelse af et sønderjysk trafikelskab i forbindelse med en trafikføring i Tønder.

13. oktober: Den tyske skole- og sprogforening har vurderet fødselstal og skoletilmeldingernes antal og venter ikke nogen nævneværdig tilbagegang i antallet af begyndere; i 1975 var tallet 126, og det ventes at falde til 113.

14. oktober: Landet Slesvig-Holsten har i sit budget for 1977 afsat 3,2 mill. DM til de tyske skoler i Nordslesvig mod 3,032 mill. i 1976 og 2,8 mill. i 1975. Desuden er afsat 550.000 DM til udligningstillæg til tyske lærerkræfter og 100.000 DM til skolebyggeri ved den tyske skole i Tønder.

Skatteminister Svend Jacobsen finder ikke, der er grundlag for en særlig undersøgelse af grænsehandelen.

En af sønderjyske forretningsfolk varslet grænseblokade findes uhensigtsmæssig og løser ikke problemet.

14. oktober: Politimester H. P. Christensen, Sønderborg, siger i en radiosamtale med folketingsmand Jes Schmidt, at han ikke mener at have overtrådt nogen form for etiske regler ved at pege på farerne for det danske sprog i Sønderjylland, men han må som sønderjyde misbillige, at danske borgere sender deres børn i tyske skoler, der er indrettet for tysksindede.

15. oktober: Formand for Bund deutscher Nordschleswiger Gerhard Schmidt peger på, at det tyske mindretal har store skoleproblemer. Såvel gymnasiet i Åbenrå som den tyske skole i Sønderborg slår bygningsmæssigt ikke til mere.

16. oktober: Tønder vil som den første by starte en ny slags skole, TEF, Tønderområdets Erhvervs-Forberedelsesskole, som søges

indrettet i den nedlagte skole i Emmerske.

20. oktober: Turistforeningen i Tønder retter henvendelse til trafikministeren om en mere attraktiv vestbane og penduldrift i forbindelse med intercity-togene og åbningen af jernbanetrafik til Nibøl. Tilsvarende ønskes åbning af strækningen Tinglev-Tønder.

Amtsborgmester Erik Jessen peger på et møde i Bolderslev på, at nedlæggelse af banen til Sønderborg også indebærer en fare for Tinglev station. Med hensyn til Storebæltsbroen mener amtsborgmesteren, at der bør presses og mases på, fordi stærke kræfter arbejder på en bro fra Femern.

Repræsentanter for den tyske skole- og sprogforening underretter ministerpræsident Grehard Stoltenberg om deres bestræbelser på at skaffe danske statsmidler til deres skolebyggeri, efter at Slesvig-Holsten for første gang stiller midler til rådighed til et dansk skolebyggeri i Sydslesvig.

22. oktober: En tanke rejst af fhv. minister dr. H. Schlegelberger om et tredje kraftcenter mellem København og Hamborg på linien Flensborg-Åbenrå-Tønder afvises af amtsborgmester Erik Jessen som urealistisk.

Der Nordschleswiger mener, at dersom den eneste indvending er, at det vil kræve to sprogede vejskilte, bør de, der har betænkeligheder ved historisk stedfæstede navne som Apenrade og Tondern ikke i samme åndedræt skrive Flensborg.

25. oktober: I den tidligere skolebygning i Uge oprettes en nordisk-europæisk højskole med Carl Vilbæk som forstander.

28. oktober: Den tyske Warteschule i Haderslev, oprettet i 1876, som nu rummer den tyske børnehøjskole, kan fejre 100-årsjubel.

På Bund deutscher Nordschleswigers delegeretmøde i Tinglev vedtages et arbejdsprogram for amts- og kommunalrådsmedlemmer med henblik på regionalplanlægningen.

Organisationen omfatter 4451 medlemmer mod 4489 i fjor, fordelt på 13 distrikts- og 28 lokalforeninger. Det oplystes, at 120 studerende besøgte fagskoler og universiteter i Danmark og Tyskland, heraf 54 på tyske og 66 på danske læreanstalter.

I egne bidrag havde mindretallet i 1975 til sine organisationer ydet 2.582.000 DM, mens danske stats- og kommunetilskud beløb sig til 8.425.000 DM, og tilskudet fra Bonn og Kiel androg 6.860.000 DM.

29. oktober: Foruden enkelte plattyske teateraftener har det slesvigholstenske landsteater gennemført 14 forestillinger i Nord-slesvig.

I forbindelse med forskningshøjskolen i Haderslev påtænkes oprettet et refugium, som skal give skolen mulighed for udvidet kontakt med forskere og videnskabsmænd.

30. oktober: Den tyske skole i Tønder har pladsnød og køber med støtte fra landet Slesvig-Holsten en nabovilla til udvidelse.

Rettelse til Grænselands-dagbogen for 3. august 1976

Da meddelelsen om forældrerådsprotesten fra Morsum tyske skole kan synes uklar, skal der gøres opmærksom på, at det er forældrerådet ved denne skole, der som modargument for de tyske skolers høje klassekvotient med 38 elever i én fællesklasse peger på, at den gennemsnitlige klassekvotient i de danske skoler ligger mellem 12 og 14 elever. Skoledirektør Chr. Thorup Nielsen har tidligere peget på, at klassekvotienten i ikke årgangsdelte danske skoler, som omfatter ca. en trediedel af eleverne, ligger på 15,71, mens kvotienten for de sidste to trediedele i fuldt årgangsdelte klasser ligger på 19,24. Måske kan tallene ligge lidt anderledes, regnes der alene med de danske skoler på Sild. Meddelelsen refererer sig til en artikel i Flensborg Avis den 3. august d. a. Fr. R.

Personalhistorie

<i>Inge Adriansen</i> og <i>Mette Müller</i> : En Winter-nattergal	180
<i>J. Chr. Bendorff</i> : Thømislægten	410
<i>Olav Bonfeld</i> : Guldsmed Jürgen Joachim Jürgensen	157
<i>Marie Christensen</i> : Pastor F. E. Boisen i Nordslesvig 1850–1859	105
<i>P. K. Hofmansen</i> og <i>Jens Skau</i> : Slægtsgården Skovgaard i Styding	372
<i>H. P. Jensen</i> : Hæderlige og agtbare unge kone	40
– Til doktors i Aabenraa i 1835	235
– Gunder Riis af Hyrup sætter aftægt	365
<i>Hans Lind</i> : Bondekonen fra Als	469
<i>Emil Lorenzen</i> : Maleren Otto Heinrich Engel	53
<i>Egon Mårup</i> : Besættelsestiden oplevet af en 13–17-årig	293
<i>Ingeborg Poulsen</i> : Min barndoms have	50
– Erindringer fra Bov sogn 1923–45	334

Naturhistorie

<i>R. P. Sørensen</i> : Isstrømme og kulturstrømme over Sønderjylland	286
– Sønderjysk malm	401
<i>Senius Tiedemann</i> : »Den lille admiral«	238

Småstykker

Efterskrift til »En visitation« (Se S.M. 1975, side 468)	59
Dias- og lejrskolemateriale om Sønderjylland	389
Hvem har en humle?	467
<i>J. P. Knudsen</i> : De burde have ønsket	57
<i>R. Michelsen</i> : Spis op, så giver det godt vejr	251
<i>Chr. Thorup Nielsen</i> : Berigtigelse (Se S.M. 1976, side 138)	272
<i>Fr. Rudbeck</i> : Note til Grænselandsdagbogen	480
<i>Senius Tiedemann</i> : Johanne vandt	400

Sagt og skrevet: 243, 352.

Grænselandsdagbog: 30, 62, 101, 138, 245, 278, 317, 354, 389, 430, 476.

Avisartikelindex: 417.

Bog anmeldelser

Sydslesvigsk årbog 1974–75 (Inger Bjørn Svensson)	27
Dansk Skoleforening for Sydslesvig 1974–75 (Inger Bjørn Svensson)	28
Sjauer-Balladen (Inger Bjørn Svensson)	29
Christian IX og hans slægt. Katalog. (Inger Bjørn Svensson)	29
<i>Harboe Kardel</i> : Kritik af en bog anmeldelse (se S.M. s. 482, 1975)	60

Bjørn Svensson's svar	61
L. S. Ravn: Kommentar til Henrik Fangel's bog: Haderslev Bys Historie 1800–1945	81
Thiel J. Martensen og K. D. Sievers: Einige prinzipielle Bemerkungen zu Troels Finks Kritik an den »Beiträgen zur Frage der ethnischen Identifikation des BDN« (Se S.M. s. 429, 1975)	86
Troels Fink: Nogle principielle bemærkninger til Thiel J. Martensen og K. D. Sievers	89
Landskabsanalyse over Sønderjylland (Bjørn Svensson)	94
Sønderjyske Årbøger 1975 (Eskild Bram)	96
Paul Nedergaard: Ribe stift, særudgave af »Sønderjylland« (H. V. Gregersen)	98
Jahrbuch der Heimatgemeinschaft Eckernförde 1975 (Bjørn Svensson)	99
Kommentarer til anm. af »Landskabsanalyse«:	
Chr. Blinkenberg	131
R. P. Sørensen	133
Og et svar fra Bjørn Svensson	135
Henrik Fangel: Haderslev bys historie 1800–1945 (Knud Olrik)	136
H. E. Sørensen: Vadehavet – marsk og mennesker (Bjørn Svensson)	276
H. E. Sørensen kommenterer ovenstående anm.	347
– og svar fra Bjørn Svensson	348
Jørgen Grundt Larsen: Modstandsbevægelsens Kontaktudvalg i Stockholm 1944–45 (Erik Svensson)	349
F. Dinsen Hansen: Nordfrisland – digernes land (W. Christiansen)	381
Sydslesvig i tekst og tal (Inger Bjørn Svensson)	381
Fra Als og Sundeved 1976 (Inger Bjørn Svensson)	382
Inge Adriansen: 1864 i samtidens aviser (Bjørn Svensson)	386
Jaruplund danske skole, et festskrift (Inger Bjørn Svensson)	387
Stormflod – en billedreportage om stormfloderne i 1976 (Bjørn Svensson) ...	388
Sprogforeningens Almanak 1976 (Inger Bjørn Svensson)	470
Erik Skram: Hinsides Grænsen (Inger Bjørn Svensson)	471
Per Jespersen m. fl.: Sønderjyske Klange II	471
Inge Adriansen: Sønderjyske drikkeopskrifter	473

Små boganmeldelser

Sønderjyske klange 1975: 27, Den sønderjyske vejmand gennem 50 år: 277 og Nefa dokumentation nr. 1 1975: 277, Fra Landsarkivets reoler: 473, Rumlepotterier (Julebrev fra museet på Sønderborg slot): 475, æ Rummelpot: 475.

Rettelser.

Til grænselandsdagbogen: 480.

STEDFORTEGNELSE:

Barsmark 7	Nørremølle 50
Blæsborg 453	Over Jerstal 8
Berlin 65	Padborg 334
Bov 334	Rønhave 119
Egersund 53	Slesvig 33, 59, 236
Genner 400	Styding 372
Gestrup 78	Sønderborg 157, 180
Gottorp 58, 131	Tinglev 149
Haderslev 67, 81, 293, 357	Toftlund 249
Hviding 252	Træhede 8
Hyrup 365	Tønder 7, 195, 377
Højer 16	Tønning 273
Høkkelbjerg 133	Varnæs 38
Høruphav 41	Vilstrup 106
Ketting 453	Ødis 145
København 281, 321, 413	Åbenrå 44, 189, 235, 393, 448
Løjt 451	Åstrup 231
Nordborg 1, 396	
Nybøl 382	

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønlandets liv
Grønlandets sang

moder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske
kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYSKE KJØBSTAD CREDITFORENING
er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands
Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62

Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Abenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet. 6200 Abenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 52,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel

Routeautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christiansen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønsejlsseminariet
Tilmelding for 1975/76 helst

1. maj, senest 30. juni.

Tlf. (04) 72 35 11

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget

ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ • VOJENS